Кырг.
2023-49

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

А.А. АЛТЫМЫШБАЕВ атындагы
ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ

ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 09.22.657 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 321.02 (575.2) (043.3)

АЙДАРАЛИЕВ АМАНТУР АРСЕНОВИЧ

ААЛАМДАШУУ ШАРТЫНДАГЫ ДҮЙНӨЛҮК МАДАНИЯТТАР МЕНЕН ДИНДЕРДИН СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ НЕГИЗДЕРИ

09.00.11. – социалдык философия

философия илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш "Кыргызстан эл аралык университети" Окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин философия кафедрасында аткарылган

Илимий консультант: **Мадалиев Мухтарбек Мисирович** саясий илимдеринин доктору, профессор, "Кыргызстан Эл аралык Университети" окуу-илимий өндүрүштүк комплексинин мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча проректору

Расмий оппоненттер: **Осмонова Динара Аскарбековна** философия илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин дин таануу жана теология кафедрасынын башчысы

Орозалиев Эрик Садыкович философия илимдеринин доктору, профессор, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин социалдык иш жана практикалык психология кафедрасынын башчысы

Джусупбеков Азизбек Кылычбекович философия илимдеринин доктору, Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын философия жана социалдык-саясий илимдер кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасы. Дареги: Ош ш., Ленин көч., 331.

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын "27"- декабрында саат 13:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтымышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдери боюнча доктордук (кандидаттык) диссертацияларды жана маданият таануу, искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды жактоо боюнча Д 09.22.657 диссертациялык кеңешинин жыйынында болот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а. Коргоонун идентификатору: https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Ж.Баласагын ат. Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасында (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) жана КР УАКнын сайтында https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын "23" ноябрында таратылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент **З.А. Алымкулов**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу Борбор Азияда жүрүп жаткан азыркы коомдук-саясий процесстерде диний фактор маанилүү роль ойноп, дүйнөлүк трансформация процесстеринде анын таасири күчөп жатканы менен негизделген. Мындай жагдай аймактагы өлкөлөрдү камтыган майда оюнчулардын, ошондой эле чоң державаларды камтыган тышкы факторлордун көңүлүн бурат. Дин руханий тазалануу жана дин илими гана эместигин түшүнүү керек. Ал коомдун ой жүгүртүү образын, дүйнө таанымын, маданиятын жана салтын калыптандырууга терең таасирин тийгизет. Муну менен катар индивиддер белгилүү бир диний ишенимди канчалык сактап, кармана тургандыгынын ар түрдүүлүгү бар.

Чынында дин өзүнө дүйнө таанымы системасын жана адамдын жашоо-тиричилигинин ар кандай аспекттерине реакция кылуу программасын камтышы мүмкүн, булар башка дүйнөгө ишенүү менен да, философиялык, этикалык жана маданий аспекттер менен да байланыштуу болушу керек.

Бул цивилизациялык-дүйнө таанымы мамилесинин негизинде коммунизм, социализм, секуляризм, либерализм жана демократия сыяктуу кээ бир идеологияларды жана саясий системаларды диний мүнөздөгү формалар катары кароого болот, анткени алар да баалуулуктар системасын калыптандырат. Дин башка дүйнөгө ишеним катары аныкталган диний факторду түшүнүүгө карата секуляристтик мамиленин жактоочулары алардын баштапкы дүйнө таанымы жана идентүүлүгү ислам, христианчылык, иудаизм, буддизм, индуизм ж.б. сыяктуу дүйнөлүк диндер менен чектелет деп билдириши мүмкүн. Бирок эске албай коюуга мүмкүн болбогон политеисттик синкретизм бар экенин белгилей кетүү керек.

Космополитизмди, эгалитардуулукту, дүйнө жүзү боюнча көп сандагы жолун жолдоочуларды, пропагандалык жигердүүлүктү жана прозелитизмди дүйнөлүк динди аныктаган негизги критерийлер катары кароого болот.

Заманбап дүйнөдө негизги дүйнөлүк диндерге кирет: ислам, христианчылык, буддизм жана иудаизм ар биринин өзүнүн уникалдуу окуусу жана практикасы бар. Дүйнөлүк диндер дүйнө таанымдык да, коомдук-саясий да мааниге ээ. Мисалы, ислам дүйнөдөгү эң чоң диндердин бири жана анын жолдоочуларына жана бүтүндөй социумга терең таасирин тийгизет. Бул диндер миллиондогон адамдардын жашоосуна сүңгүп кирет жана маданияттарды, жүрүм-турум ченемдерин жана баалуулуктарды калыптандырууда маанилүү роль ойнойт.

Азыркы эл аралык процесстерде ислам фактору көпчүлүгү светтик режим менен башкарылса дагы, мусулман өлкөлөрүнүн өз ара мамилелеринде олуттуу ролду ойнойт. Буга Ислам Кызматташтыгы Уюмундагы алардын мүчөлүгү мисал болот. Дүйнөлүк саясатта жана эл аралык мамилелерде мусулман

өлкөлөрүнүн, ислам уюмдарынын жана топторунун орду барган сайын маанилүү болууда. Азыркы дүйнөдө ислам факторунун таасиринин күчөшү мусулмандан диний канондордон улам тилинен, улутунан, расасынан жана жарандыгынан көз карандысыз өзүн бирдиктүү бүтүн катары эсептегени менен түшүндүрүлөт. Эл аралык катыш-катыштын жана ааламдаштыруунун жогорулашы менен бул көрүнүш ачык байкалып жана таасирдүү болуп баратат.

Ислам факторунун ролу жана мааниси, ошондой эле анын Борбор Азия аймагындагы саясый процесстерге жана мусулман өлкөлөрүнүн мамлекеттер аралык мамилелерине таасири жетиштүү изилденбеген бойдон калууда. Көпчүлүк жеткиликтүү изилдөөлөрдү башка диндердин өкүлдөрү же атеисттер жүргүзүшкөн, алар бул көрүнүштүн маңызын дайыма эле терең түшүнө алышпайт. Ушуга байланыштуу ислам факторунун өзгөчөлүктөрүн жана анын коомдук маанайга тийгизген таасирин эске алган объективдүү жана кеңири изилдөөлөрдү жүргүзүү маанилүү болуп саналат.

Диний фактор чындыгында азыркы социалдык философиянын, социологиянын, саясат таануунун жана дин таануунун эң актуалдуу жана татаал маселелеринин бири болуп саналат. Ал диндин ролу жана коомго, маданиятка жана саясий процесстерге тийгизген таасири менен байланыштуу комплекстүү жана көп кырдуу көйгөйдү билдирет.

Белгилүү болгондой, дин чынында күчтүү кыймылга келтирүүчү күч болуп саналат жана анын дүйнөгө таасири ар түрдүү болушу мүмкүн. Ал баалуулуктардын, дүйнө таанымдардын жана салттардын уникалдуу системаларын түзөт, адамдардын жүрүм-турумуна жана иш-аракеттерине, ошондой эле коомдук институттардын жана саясий түзүмдөрдүн калыптанышына таасирин тийгизет.

Бул темага Россия жана Борбордук Азия эксперттери И.Р. Гимазитдиновдун, А.Б. Канаевдин, Н.У. Курбановдун (2014), Б.А. Малтабаровдун, Н.С. Эсенманованын (2004), А.М. Даированын, В.Н. Ушаковдун (2009), З. Хукмишоевдун (2007), А. Нанаевдин (2009), Усмон Давлаттын (2008), А. Малашенко (2006), Л.Р. Сюкияйнендин (2007) көптөгөн изилдөөлөрү арналган.

Россиялык, ошондой эле башка постсоветтик окумуштуулар жана изилдөөчүлөр тарабынан исламды изилдөө боюнча көптөгөн иштер аткарылган. М.М. Амердинованын (2002), А. Баширдин (2009), Л.Н. Гумилевдин, Малашенко А. (2006), В. Наумкиндин (2000), Игнатенко А. (2004), Н.Ждановдун (2003), Полонской Л.Р. (1985), Б.Бабаджановдун (2010), К.К. Маликовдун (2009, 2013), Э. Усубалиевдин, Н.У. Курбанованын (2014), Д.А. Брусиловскийдин (2016), Г.А.Сейталиеванын (2021) иштерин белгилөөгө болот.

Кыргызстанда философиянын дин, коом жана билим берүү менен өз ара мамилеси менен бир катар окумуштуулар алектенишкен: Абдурахманов Т.А. жана Амердинова М.М. (2015), Алиева Ч.Э. (2004), Бейшембиев Э.Д. (1994), Джунушалиев Д.Д., Мокрынин В.П., Плоских В.М., Бекбоев А.А. (1989), Джусупбеков А.К,(2015), Ибраев К.Ш. (2001), Козубаев О.К. (1986), Мадалиев М.М. (2016), Осмонов О.Дж. (2005), Осмонова Д.А. (2015), Стамова Р.Д. (2013), Тогусаков О.А. (2013), Токтосунова А.И. (2009).

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүүчү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн негизги илим-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы «Кыргызстандын эл аралык университети» ОИӨК философия кафедрасынын ИИИ планына кирген. Изилдөө Кыргыз Республикасынын Президентинин 30.09.2021-ж. № 412 Жарлыгы менен бекитилген, 2021-2026-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясынын алкагында, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин 31.10.2018-жылдагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Улуттук өнүктүрүү стратегиясынын алкагында жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты дүйнөлүк маданияттарды жана социалдык философияны изилдөө, диний фактордун маанисин жана анын Борбор Азия өлкөлөрүнүн азыркы коомдук-саясый процесстерине тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрүн, ааламдаштыруу шарттарында эл аралык мамилелердеги анын ордун жана ролун аныктоо болуп саналат.

Көрсөтүлгөн максаттарга жетүү үчүн төмөндөгү милдеттерди чечүү зарыл болгон:

1. Дүйнөлүк маданияттар менен диндерди философиялык изилдөөнүн объектиси катары изилдөө;
2. Дүйнөлүк диндердин социалдык-саясый негиздерин изилдөө;
3. Динди мейкиндик континуумунун контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары кароо;
4. Дүйнөлүк диндердин дүйнө таанымдык жана социалдык-саясый маанисин изилдөө (исламдын мисалында эл, мамлекет, цивилизация сыяктуу социалдык институттарды калыптандырууда);
5. Ислам цивилизациясынын жана Батыштын өз ара мамилелерине тарыхый-философиялык талдоо жүргүзүү;
6. Дүйнөлүк маданияттын тарыхый-логикалык көрүнүшү катары секуляризмди изилдөө: исламдын мисалында;
7. Чыгыш-Батыш контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары исламды изилдөө;

8. Философиялык-тарыхый талдоонун алкагында Чыгыш-Батыш дихотомиясынын конфликтогендик негиздерин кароо;

9. Борбор Азияда жана Кыргызстанда исламдын калыптанышынын тарыхый-маданий негиздерин аныктоо;

10. Борбор Азиянын "этносоциалдык организмдеринин" калыптанышынын диний факторлорун изилдөө;

11. Азыркы Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугунун диний (ислам) факторун изилдөө.

Иштин илимий жаңылыгы изилдөөнүн максаты менен аныкталып, иште алгачкылардан болуп ата-мекендик философиялык ойломдо философиялык рефлексиянын деңгээлинде ааламдашуу шартындагы дүйнөлүк маданияттар менен диндердин социалдык-саясий негиздерине философиялык талдоо жүргүзүлдү. Ал төмөнкү жоболордо камтылган:

1. Алгачкылардан болуп ата-мекендик философиялык илимде дүйнөлүк маданияттар менен диндерге философиялык изилдөөнүн объектиси катары социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлдү;

2. Дүйнөлүк диндердин социалдык-саясий негиздерине теориялык-методологиялык талдоо жүргүзүлдү;

3. Мейкиндиктик континуумдун алкагында динди дүйнөлүк маданияттын формасы катары кароо зарылчылыгы негизделди;

4. Дүйнөлүк тарыхтагы диндин социалдык институттардын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө тийгизген таасирин терең изилдөө, Исламдын жана башка дүйнөлүк диндердин дүйнө көз караштык жана социалдык-саясий маңызын түшүнүү үчүн негиздер талдоого алынды;

5. Исламдык цивилизация менен Батыштын өз ара карым-катнаштарына социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлдү;

6. Философиялык рефлексиянын деңгээлинде секуляризм исламдын мисалында дүйнөлүк маданияттын тарыхый-логикалык көрүнүшү катары изилдөөгө алынды;

7. Алгачкылардан болуп ата-мекендик философияда социомаданий ыкманын көз карашында ислам Чыгыш-Батыш контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары изилдөөгө алынды;

8. Философиялык-тарыхый талдоонун алкагында Чыгыш-Батыш дихотомиясынын конфликтогендик негиздери каралды;

9. Борбордук Азия менен Кыргызстандагы исламдын калыптануусунун тарыхый-маданий өбөлгөлөрү ачылып берилди;

10. Диний факторлор менен Борбордук Азиядагы "этносоциалдык организмдердин" калыптануусунун ортосундагы татаал өз ара байланыштары изилденди;

11. Исламдын коомдук турмуштун түрдүү аспектилерине жана өлкөнүн азыркы маданий жана социалдык идентүүлүгүнүн калыптануусуна тийгизген таасирин кыйла тереңден түшүнүүгө шарт түзгөн Кыргызстандын социомаданий реалдуулугундагы диний (исламдык) фактор изилденди.

Алынган жыйынтыктардын теориялык жана практикалык мааниси. Изилдөөнүн теориялык мааниси ааламдаштыруу шарттарында дүйнөлүк маданияттардын жана диндердин социалдык-саясый негиздерин тереңдетүүдө жана кеңейтүүдө турат. Изилдөөдө алынган, социалдык-философиялык концепцияга жалпыланган жыйынтыктар дүйнөлүк маданияттарды жана диндерди талдоодо каралышы мүмкүн. Изилдөөнүн теориялык-методологиялык принциптери, тыянактары, материалдары жана жыйынтыктары социалдык философия, политология, диндин философиясы, маданияттын философиясы, маданият таануу, дүйнөлүк маданияттардын тарыхы ж.б. боюнча атайын курстарды түзүүдө колдонулушу мүмкүн. Ошондой эле алар дүйнөлүк маданияттар жана диндер маселелери боюнча илимий-изилдөө иштеринде колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Адамдын жашоо-тиричилигинин социалдык-философиялык негиздери социумдагы анын жашоосунун ар кандай аспекттерин камтыйт жана өзүнө бир нече маанилүү аспекттерди камтыйт: мисалы, коомдук өз ара мамиле: адам социалдык жан жана анын жашоосу социум менен ажырагыс байланышта. Башка адамдар менен маектешүү, кооперация, кызматташтык жана өз ара аракеттенүү ар бир индивиддин жашоосунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Социалдык мамилелер жалпы баалуулуктардын, ченемдердин жана маданияттын негизинде калыптанат. Маданият адамдын жашоосунда маанилүү ролду ойнойт, анын жүрүм-турумун, баалуулуктар системасын, салттарды жана жашоо образын аныктайт. Адам анын көз карашына жана чечимдерине таасирин тийгизе турган маданий ченемдерди жана баалуулуктарды өздөштүрөт. Жашоо-тиричиликтин философиялык негиздери жашоонун маанисин издөөнү жана социумдагы жана космостогу өзүнүн ордун түшүнүүнү камтыйт.

2. Дүйнөлүк диндер белгилүү бир уюшкан түзүмгө ээ, ал дин кызматкерлерин, диний лидерлерди, монахчылыкты жана диний жетекчиликтин башка формаларын камтыйт. Бул түзүмдөр коомду башкарууда маанилүү роль ойноп, саясый чечимдерге таасирин тийгизиши мүмкүн. Диндер көбүнчө белгилүү бир моралдык ченемдерди жана баалуулуктарды үгүттөйт, алар коомдо адамдын жүрүм-турумуна жана мамилелерине таасирин тийгизет. Бул баалуулуктар мыйзамдарды жана саясый чечимдерди калыптандырууга таасирин тийгизиши мүмкүн. Дүйнөлүк диндер мамлекет менен тыгыз кызматташтыктан жана саясатка таасир этүүдөн баштап чиркөөнүн жана

мамлекеттик толук бөлүүгө чейин ар кандай мамиледе болушу мүмкүн. Айрым диний уюмдар белгилүү бир саясый позицияны жактап же мыйзамда өзгөртүүлөрдү демилгелеп, саясый процесстерге активдүү катышат.

3. Дин дүйнө жүзү боюнча ар кандай жамааттарды жана элдерди камтып, мейкиндик континуумунун контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары маанилүү ролду ойнойт. Диндин эң маанилүү аспектиси бул анын улуттук чек аралардан тышкары турган социалдык жана маданий байланыштарды бириктирүү жана калыптандыруу жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Мейкиндик континуумунда диний ишенимдер жана практикалар ар кандай маданий чөйрөлөрдө жайылат жана ыңгайлашат. Диний үрп-адаттар, салттар жана баалуулуктар миграция, соода, маданияттар аралык алмашуу жана ааламдашуу аркылуу кирет. Бул дүйнөлүк маданий синтездерди түзүүгө жана көптөгөн маданияттар тарабынан кабыл алынган жалпы баалуулуктарды түзүүгө көмөктөшөт.

4. Дүйнөлүк диндер адамдарга дүйнөнүн келип чыгышы, жашоонун максаты, жашоонун мааниси жана моралдык ченемдер жөнүндө негизги маселелерди түшүндүргөн ишенимдердин, баалуулуктардын, үрп-адаттардын жана окуулардын системасы болуп саналат. Алар адамдын маңызы, анын Кудай же табияттан тышкаркы күчтөр менен болгон мамилеси, ошондой эле рухий бийиктикке жетүү үчүн кантип жашоо керек деген суроолорго конкреттүү жоопторду сунуштайт. Дүйнөлүк диндер өзүнүн жолун жолдоочулардын жүрүм-турумун жана этикалык принциптерин аныктоочу ченемдик системалардын ролун ойнойт. Алар адамдардын дүйнө таанымын калыптандырууга таасирин тийгизип, жаратылышты сезүүнү, маданий салттарды жана адамдардын идентүүлүгүн калыптандырат. Дүйнөлүк диндердин дүйнө таанымы алардын ар биринин өзгөчөлүгүн жана жергиликтүү маданияттар менен өз ара аракеттенүүсүн чагылдырып, ар башка болушу мүмкүн.

5. Ислам цивилизациясы менен Батыштын ортосундагы өз ара мамилелерди тарыхый-философиялык талдоо тарыхты жана азыркы заманды түшүнүүнүн маанилүү аспектиси болуп саналат. Көптөгөн кылымдар бою бул эки цивилизация бири-бири менен байланышып, өз ара аракеттенип жана кагылышып келген, бул эки тараптын маданиятына, саясатына, экономикасына жана философиясына олуттуу таасирин тийгизген. VII кылымда Араб жарым аралында пайда болгон ислам цивилизациясы дүйнөлүк тарыхка жана маданиятка чоң салым кошкон. Ал Жакынкы Чыгышка, Түндүк Африкага, Борбор Азияга, андан кийин Европанын түштүгүнө, анын ичинде Испанияга тараган.

6. Секуляризм – бул ишеним жана дин чөйрөсүн мамлекеттик жана коомдук иштерден бөлүп турган, чиркөө менен мамлекеттин бөлүнүшүн

камсыз кылууга умтулган жана коомдук институттарды жана саясий процесстерди рационалдуу жана светтик принциптерге негиздөөгө чакырган философиялык-саясый концепция. Мусулман өлкөлөрүндө секуляризация анчалык кеңири жайылган эмес жана диний институттар саясатка жана коомдук иштерге олуттуу таасирин тийгизүүнү улантып келет. Диний принциптер башкаруунун негизи болуп калышы керек деп эсептеген көптөгөн консервативдүү ислам топтору тарабынан ислам секуляризмин ишенбөөчүлүк менен кабыл алышы мүмкүн. Исламдагы секуляризм татаал тарыхый жана маданий көрүнүш жана анын колдонуу ар кайсы мусулман коомдорунда ар кандай болушу мүмкүн.

7. Ислам дүйнөдөгү эң чоң диндердин бири жана дүйнөлүк маданияттын калыптанышына олуттуу таасирин тийгизет. Чыгыш-Батыш өз ара аракеттенүү контекстинде ислам чыгыш менен батыштын маданияттарынын ортосундагы мамилелерди жана өз ара аракеттенүүнү аныктоочу маанилүү фактор болот. Ислам мусулман коомдорунун көптөгөн аспектилерин, анын ичинде маданиятты, искусствону, архитектураны, адабиятты жана жашоо образын камтыйт. Исламдын дүйнөлүк маданиятка таасири мусулман калк басымдуулук кылган өлкөлөрдө гана эмес, жалпысынан дүйнөлүк маданиятта көрүнүп турат. Чыгыш-Батыш өз ара аракеттенүү контекстинде ислам изилдөө жана талкуу предмети болуп калды. Миграция, тетроизм жана маданий алмашуу сыяктуу азыркы глобалдык чакырыктарда исламдын ролу жана дүйнөлүк маданияттагы анын орду өзгөчө көңүл буруунун жана талкуунун предмети болуп калды.

8. Чыгыш-Батыш дихотомиясынын конфликтогендик негиздери көптөгөн кылымдар бою калыптанган, өзүнүн тарыхый жана философиялык тамырына ээ. Бул контекстте чыгыш менен батыш көп учурда карама-каршы кызыкчылыктары жана көз караштары менен кагылышкан, ар кандай маданий, диний, социалдык-саясый жана экономикалык мүнөздөмөлөрү менен эки ири мейкиндикти билдирет. Чыгыш-Батыш дихотомиясы жүздөгөн жылдар аралыгында бул эки аймактын өз ара аракеттенүү процессинде пайда болгон. Тарыхта маданий алмашуу жана кызматташтык мезгилдери да, ошондой эле чыр-чатак жана согуш убагы да кездешет. Крест жүрүштөрү, батыш империяларынын чыгышты колонизациялоосу, ошондой эле деколонизациянын кесепеттери сыяктуу кээ бир тарыхый окуялар терең из калтырып, эки тарапта тең стереотиптерди жана терс пикирлерди калыптандырды.

9. Борбор Азияда жана Кыргызстанда исламдын калыптанышынын тарыхый-маданий негиздери аймактын байыркы тарыхы жана анын маданий өз ара аракеттенүүлөрү менен байланышкан. Бул аймакта калыптанган маданияттар менен цивилизациялардын уникалдуу аралашмасы исламдын кирүүсүнө жана анын кийин бул жерлерде тамырлашына олуттуу таасирин

тийгизген. Борбор Азиянын жана Кыргызстандын аймагы чыгыш менен батыштын ортосундагы соода жолдорунда маанилүү кесилиш болгон. Бул маданияттарды жана идеяларды активдүү алмашууга, анын ичинде соодагерлер, миссионерлер жана саякатчылар аркылуу исламдын жайылышына шарт түзгөн. Аймактагы түрдүү элдердин жана империялардын, анын ичинде VIII кылымдагы араб баскынчыларынын, түрктөрдүн жана монголдордун басып алуулары жана миграциясы исламдын жайылышында роль ойногон. Көпчүлүк учурларда басып алуучулар исламды кабыл алышкан жана анын жайылышына маданий алмашуу көмөктөшкөн.

10. Диний факторлор Борбор Азияда этносоциалдык организмдерди калыптандырууда олуттуу ролду ойнойт. Дин аймактын элдеринин маданиятынын жана дүйнө таанымынын маанилүү курамдык бөлүгү гана болбостон, коомдун социалдык уюштурулушуна жана түзүмүнө да күчтүү таасир тийгизет. Ислам байыркы мезгилден бери Борбор Азияда үстөмдүк кылуучу динге айланган. Мусулман ишеними этностук топтордун калыптанышына, үй-бүлө түзүмүнө жана коомдук үрп-адаттарга таасирин тийгизген. Борбор Азиядагы ар кандай этностук топтор суннит же шиит исламы, ислам уюмдары же башка диндер сыяктуу ар кандай динди кармана алышат. Дин тутуудагы бул айырмачылыктар ар бир этностук топтун уникалдуу социалдык жана маданий мүнөздөмөлөрүн калыптандыра алат.

11. Ислам фактору азыркы Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугуна олуттуу таасирин тийгизет. Ислам өлкөдө үстөмдүк кылуучу дин жана ал коомдун жашоосунун ар кандай аспекттерине күчтүү таасир тийгизет. Кыргызстандын көпчүлүк тургундары ислам динин тутушат жана диний ырым-жырымдарга, намазга жана башка практикаларга активдүү катышышат. Ислам баалуулуктары жана ишенимдери калктын дүйнө таанымын жана моралдык ишенимин калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Ислам дининин негизги эрежелери кыргыз элинин маданий салттарына жана үрп-адаттарына таасирин тийгизет. Курман Ай, Орозо Айт жана башкалар сыяктуу диний майрамдар мусулман коомчулугунун жашоосунда маанилүү окуялар болуп саналат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Бул изилдөө ааламдаштыруу шарттарында дүйнөлүк маданияттардын жана диндердин социалдык-саясый негиздерине арналган ата мекендик философиялык ойдун алгачкыларынын бири болуп саналат. Диссертациялык иште түзүлгөн негизги илимий жоболор жана тыянактар дүйнөлүк маданияттарды жана диндерди изилдөөдө изденүүчүнүн жеке изилдөөлөрүнүн жыйынтыгы болуп саналат.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги теориялык жоболору, анын тыянактары төмөндөгү иш-чараларда сөз сүйлөөдө тааныштырылган: «Ч. Айтматов – маданият, тил, тарых, этностор жана

ааламдаштыруу» эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференция, «TURKIC COUNCIL» түрк тилдүү мамлекеттердин кызматташтыгы кеңеши менен биргеликте эл аралык илимий-практикалык конференция (17-18-май, 2018); «Маданияттарды жакындатууда Курандын ролу», Кыргызстандын эл аралык университети (5-июнь 2018); «Кыргызстандын эл аралык университети" академиялык консорциумунун 25 жылдыгына арналган эл аралык маарекелик декада (20-октябрь 2018); “Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсү: жаштардын коз карашы” темасындагы ЖОЖдор аралык студенттик илимий-практикалык конференция” (28-март 2019); “Азыркы мезгил жана социалдык өнүгүү: абал жана чакырыктар” эл аралык илимий-практикалык конференциясы (16-17-декабрь 2020); “Илим жана билим берүү: актуалдуу маселелер, тенденциялар жана инновациялар” илимий-практикалык форуму (16-ноябрь 2018); «Санариптештирүү доорунда Кыргыз Республикасынын заманбап билим берүүсү: абалы, көйгөйлөр, перспективалар» (27-ноябрь 2020); “Кыргызстандын тоолуу райондорунда аялдардын жана балдардын туруктуу өнүгүүсү, жыргалчылыгы” эл аралык илимий-практикалык конференция” КР Жогорку Кеңеши (15-июнь 2020); «21-кылымдагы инновациялык билим берүү: глобалдык трендлер жана технологиялар». Кыргызстандын эл аралык университети (9-март 2021); “Суфизмдин философиялык жана адабий мурасы”, Кыргызстандын эл аралык университети (11-ноябрь, 2021); «Экологиялык туруктуулук жана калктын ден соолугу», Кыргызстандын эл аралык университети (8-9-апрель 2022); «Гендердин философиясы: теория жана практика”, “Ала-Тоо” эл аралык университети (22-апрель 2022), ”3rd International Scientific and Practical International Conference «Ways of Science development modern crisis conditions” (2-3 June, 2022).

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана теориялык жоболору ар кандай илимий журналдарда жарыяланган 28 макалада, анын ичинде монографияларда жана 4 методикалык сунуштамада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, беш главадан, корутундудан, тыянактардан, колдонулган адабияттар тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 313 бет, колдонулган булактардын тизмеси – 264 бетти түзөт. Диссертациянын түзүмү изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине ылайык түзүлгөн.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделген, анын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илим-изилдөө иштери менен байланышы ачыкка чыгарылган, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси, жактоого

чыгарылган негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы аныкталган, изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жөнүндө, изилдөөнүн жыйынтыктарын жарыялоонун толуктугу, түзүмү жөнүндө жана диссертациянын көлөмү, практикалык сунуштамалар жөнүндө маалымат берилген.

"Дүйнөлүк диндер жана социалдык-маданий көрүнүштөр: тарыхый-философиялык талдоо» деп аталган ***биринчи бапта*** ааламдашуу шарттарында дүйнөлүк маданияттардын жана диндердин социалдык-саясий негиздерине байланыштуу адабияттар талдоого алынат жана дүйнөлүк маданияттар жана диндер боюнча философтордун көз караштары каралат.

Биринчи баптын **«Дүйнөлүк маданияттар жана диндер философиялык изилдөөнүн объектиси катары"** аттуу ***биринчи параграфта*** изилденип жаткан маселеге адабий сереп берилет.

Бүгүнкү күндө дүйнөдө дүйнөлүк коомчулуктун туруктуулугун жана гүлдөп өнүгүүсүн кепилдеген белгилүү бир жүрүм-турум паттерни киргизилүүдө. Бирок анын пайдалуу, цивилизацияга катыштуу таасири менен баары эле макул боло бербейт, натыйжада дүйнө эки топко бөлүндү: аны киргизүүгө көмөк көрсөткөндөр жана ага каршы чыккандар (Ahmed Rashid, Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia, Yale University Press (January 25, 2002). СССР кулагандан кийин коомду демократиялаштыруу постсоветтик республикаларда диний ченемдерди жүзөгө ашырууда ар кандай тоскоолдуктарды жоюуга көмөктөшкөн.

Диний фактор салттуу эмес илимий термин катары аныкталат, албетте заманбап философияда, эл аралык мамилелерде жана дин таанууда эң актуалдуу көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Бул темага россиялык жана борбор азиялык эксперттери көп сандагы изилдөөлөрү арналган: М.Т. Артыкбаев «Ачык» жана «жабык» коомдордогу саясий система» (Б.,1998); "Политология (саясат жана бийлик жөнүндө илим)" (Б., 1999); Осмонова Д.А. Мировые религии: учебное пособие (Бишкек: 2015); И.Р. Гимазитдинов, А.Б. Канаев "Кыргызстандын коомунда христиан дининин өнүгүүсүнүн коомдук-саясий процесстери" (Б., 2012), Н.У. Курбанов "Кыргызстандагы ислам билим берүүсү. Борбор Азия жана Кавказ "(Б., 2014), Малтабаров Б.А. "Идентүүлүк көйгөйлөрү жана заманбап Кыргызстандагы ислам" (Б., 2017); Эсенманова Н.С. "Ааламдаштыруу шарттарында Борбор Азиядагы ислам" (Б., 2004) [144]; Даирова А.М. "Казакстандын саясий процесстериндеги ислам фактору" (М., 2005); Ушакова В.Н. "Борбор Азиядагы саясий ислам: негизги факторлор жана перспективалар" (М., 2009); Хукмишоева З. "Тажикстандын материалдарында коомдун саясий процесстериндеги исламдын ролу" (Дүйшөмбү, 2007); Нанаева А. "Борбор Азиянын түштүк аймагындагы ислам фундаменталисттеринин кыймылы" (М.,2009); Усмон Давлат "Россиянын жана Тажикстандын саясий

процессиндеги ислам фактору (салыштырмалуу талдоо)" (М.,2008); Малашенко А. "Ислам альтернативасы жана ислам долбоору. Дүйнө жүзү". (М., 2006); Сюкияйнен Л.Р. "Ааламдаштыруу жана мусулман дүйнөсүн саясий реформалоонун перспективалары жөнүндө ислам укуктук ой-пикири" (М., 2007).

Биринчи баптын **«Дүйнөлүк диндердин социалдык-саясий негиздери»** деп аталган ***экинчи параграфында*** дүйнөлүк диндердин социалдык-саясий негиздери каралат.

Социум чындыгында анын мүчөлөрүнүн жалпы дүйнө таанымынан, баалуулуктарынан жана көз карашынан көз каранды болот. Дүйнө таанымдын жалпылыгы коомдогу адамдардын дүйнө кандайча түзүлгөнү, адамдын табияты кандай, кандай баалуулуктар жана жүрүм-турум ченемдери бар экендиги жөнүндө түшүнүгү окшош экенин билдирет. Бул коом ичинде баарлашуу, өз ара аракеттенүү жана кызматташуу үчүн негизди түзөт.

Социалдык институт ишмердүүлүгү коомдук маанидеги белгилүү бир функцияларды аткарууга багытталган адамдардын жана топтордун туруктуу жыйындысын билдирет. Бул институт белгилүү бир ченемдердин, эрежелердин жана жүрүм-турум стандарттарынын негизинде түзүлөт, алар диний аспекттерди дагы камтышы мүмкүн.

Адамдардын биригүүсүнөн эл келип чыгат, ал мамлекетти түзүүгө негиз болот. Ар бир мамлекет жана коом кандайдыр бир руханий жана моралдык-адеп-ахлактык баалуулуктарда курулат, анда сөзсүз түрдө башка дүйнө, анын ичинде Кудайдын Сурагы жөнүндө эскертилет.

Ар бир элдин маданияты кылымдар бою калыптанган жана бул процессте дин чоң роль ойногон. Мисалы, орустардын же европалыктардын маданияты азыркы секуляризацияга карабастан, орто кылым жана феодалдык түзүлүш мезгилдерин кошо алганда кылымдар бою христиан дининин таасири астында өнүккөн. Бирок дин маданиятты калыптандыруучу жалгыз фактор эместигин белгилей кетүү керек, ага тил, жашаган жер, жашоо образы, чарба жүргүзүү түрү (отурукташкан де көчмө) жана башка факторлор дагы таасирин тийгизет. Кыргыз элинин мисалында ала турган болсок, түштүк кыргыздары отурукташкан-дыйканчылык маданиятынын шарттарында өнүккөн, ошол эле убакта түндүктөгү кыргыздар көчмөн бойдон калышкан. Борбор Азиядагы кыргыздар исламды кабыл алышкан, ошол эле убакта Сибирдеги кыргыздар бутка табынуучу бойдон калышкан. Бул элдин маданияты алардын тарыхы, географиялык абалы жана диний ишенимдери менен байланыштуу экенин көрсөтүп турат, алар маданияттын уникалдуу идентүүлүгүн калыптандырууда олуттуу ролду ойнойт.

Ар бир социалдык жалпылык аны бириктирген баалуулуктарга жана идеологияга ээ болот. Бул жалпылык ар башка же карама-каршы көз караштагы

адамдардын топторунан түзүлбөй тургандыгы менен түшүндүрүлөт. Жалпы тил, теги жана кан факторлору маанилүү болушу мүмкүн, бирок алар жалпы баалуулуктар жана идеология менен коштолбосо, чыныгы социалдык жалпылыкты түзүү үчүн жетишсиз болот.

Кылымдар бою дин ар түрдүү элдердин идентүүлүгүн калыптандырууда жетектөөчү ролду ойногон, буга жалпы этностук тамырга карабастан, ар кандай динди туткан кытайлар менен дунгандар, сербдер менен боснялыктар, индустар жана пакистандыктар мисал боло алат. Ар кандай тектеги этностук топтор бийликке жана беделге ээ болгон, белгилүү династиялардын айланасында бириккен монархизм улуттук идентүүлүктү калыптандыруу процессинде маанилүү ролду ойногон. Мисалы, мусулмандарда Хашимиттер династиясы, көчмөндөрдө Чыңгызхан, Австро-Венгриянын полиэтностук калкында Габсбургдар. Революцияга чейин француздар биринчи кезекте өздөрүн Бурбон башкаруучу үйүнүн букарасы катары идентификациялашкан, алардын легитимдүүлүгү чиркөө тарабынан колдоого алынган.

Династиялык идентүүлүккө жана чиркөөнүн таасирине негизделген эски тартипти талкалаган монархия кулап жана Наполеон согуштарынан кийин улутка жана мекенге берилгендик борбордо турган жаңы идентүүлүк зарыл болгон. Капитализмдин өнүгүүсүндө "элдүүлүк" түшүнүгү "улутка" өскөн, ал үчүн жалпы тил, мамлекет жана тарых сыяктуу критерийлер маанилүү болгон. Бирок улуттун калыптануусунда эң маанилүү нерсе алар мурдагы баалуулуктарга эмес, капиталисттик доордун жаңы чындыктарына таянганында турган.

Коомдун тарыхында чындап эле диний ишмерлер жана диний баалуулуктар улутчулдук жана секуляризм менен алмашкан. Бул процесс акырындап убакыттын өтүшү менен коомду бириктирүү критерийлери калыптанган. Улутчулдук жана секуляризм сунуштаган жаңы баалуулуктар жаңы идентүүлүктү жана жалпылыкты түзүүдө негизги ролду ойногон.

Дүйнөгө болгон көз караш – бул адамдын аң-сезиминде калыптана турган түшүнүктөрдүн, ишенимдердин жана баалуулуктардын жыйындысы жана анын курчап турган дүйнөнү түшүнүүсүн аныктайт. Ал ар кандай булактарга, анын ичинде динге, философияга, илимге, маданиятка жана салтка таянат. Диндин ролун баса белгилеген идеалисттик дүйнө тааным дүйнөнүн негизги принциптери жана чындыктары руханий мааниден же жогорку акылдан келип чыгат деп эсептейт. Бул контекстте креационизм концепцияны билдирет, ага ылайык аалам жана тирүү жандыктар жараткандын күчү менен түзүлгөн жана алар өзгөрбөгөн түрдө болот. Экинчи жагынан, материалисттик дүйнө тааным рационалдуу илимге жана дүйнөнү материалдык көрүнүштөр жана жаратылыш мыйзамдары аркылуу түшүнүүгө таянат. Бул контексттеги трансформациялык

көз караш табияттагы жана коомдогу бардык нерсе өзгөрүүгө жана өнүгүүгө дуушар болот жана туруктуулук же өзгөрбөстүк жок экенин билдирет.

"Дүйнөлүк диндер менен маданияттарды изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздери" аттуу ***экинчи бапта*** "мораль" түшүнүгүнүн теориялык маңызы ачылып берилип, изилдөөнүн теориялык-методологиялык жоболору негизделген.

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Изилдөөнүн **объектиси** – дүйнөлүк маданияттардын жана диндердин социалдык-саясий негиздери, ал эми изилдөөнүн **предмети** – глобализациянын таасири астында дүйнөлүк маданияттардын жана диний системалардын таасири жана өз ара аракети эсептелет.

Изилдөө методдору дүйнөлүк маданияттарды жана диндерди изилдеген ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн философиялык, саясий, маданий изилдөөлөрүнө, бул багыттагы изилдөөчүлөрдүн эмгектерине, идеяларына жана позицияларына негизделген. Иште совет доорундагы окумуштуулардын эмгектери да камтылган. Изилдөөнүн жүрүшүндө илимий билимдин системалуу, формалдуу-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулган. Мындан тышкары, автор системалык-интегралдык жана маданий-цивилизациялык ыкмаларды да колдонгон.

Экинчи баптын **«Дин мейкиндик континуумунун контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары»** деп аталган ***биринчи параграфында*** дин мейкиндик континуумунун контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары каралат.

Бүгүнкү күндө дүйнөлүк маданият түшүнүгү өтө ар түрдүү, анткени ал ар кандай тарыхый жана маданий контексттерде калыптанган. Ар бир элдин өзгөчө өнүгүү жолу, өзүнүн тагдыры, тарыхы бар жана дүйнөлүк аренада өзгөчө орунду ээлейт.

Коомдун социалдык-саясый негиздери коомдун маданий өнүгүүсүн калыптандырууда чечүүчү ролду ойногон социалдык башкаруу системаларын, саясий институттарды, укуктук жана ченемдик алкактарды, экономикалык мамилелерди жана башка социалдык факторлорду сүрөттөйт. Бул факторлор өз ара аракеттенет жана коомдун түзүмүнө, баалуулуктарына, идеяларына жана салттарына таасирин тийгизет, жыйынтыгында анын маданий идентүүлүгүн жана эволюциясын аныктайт.

Философиялык ракурста каралган маданият татаал жана көп кырлуу көрүнүш болуп саналат, ал коомдун жашоосунун ар кандай чөйрөлөрүн камтыйт. Анын ичинде тилди, искусствону, динди, үрп-адаттарды, салттарды жана башка аспектерди камтыйт, маданият баалуулуктарды, билимди жана тажрыйбаны түзүүдө жана бир муундан башкасына берүүдө маанилүү ролду ойнойт. Ал өткөн учурдун, азыркынын жана келечектин ортосундагы маңыздуу

байланышты камсыз кылуу менен, адамдын өзүн-өзү жана анын дүйнөдөгү ордун түшүнүүсүнө салым кошкон динамикалык көрүнүш. Маданият коомдун жамааттык идентүүлүгүн дагы калыптандырат жана анын ар тараптуу өнүгүүсүнө көмөктөшөт, бул аны адамдын аң-сезимин жана прогрессин калыптандырууда негизги фактор кылат.

Коомдун социалдык жана саясый түзүмдөрү маданиятты калыптандырууда жана эволюциясында аныктоочу ролду ойнойт. Философтор бийлик, коомдун уюштурулушу жана социалдык мамилелер кантип дүйнө таанымга, искусствого жана адабиятка, ошондой эле коомдук идеалдарга жана баалуулуктарда таасирин тийгизе турганына кызыгышат.

Таптык система же гендердик теңдик сыяктуу социалдык түзүмдөр коомдун социалдык-маданий аспекттерине терең таасирин тийгизет. Философтор класстарга же ролдорго бөлүү кантип кандайдыр бир коомдук үрп-адаттарды жана салттарды калыптандырып жана сактай турганына көңүл бурушат. Мисалы, таптык система билимге, искусствого жана маданий иш-чараларга жетүүгө таасирин тийгизиши, бул ар кандай социалдык топтордун маданий көрүнүштөрүнүн жана табиттеринин көп түрдүүлүгүндө чагылдырылат. Мындан тышкары менчик системасы жана ресурстарды бөлүштүрүү сыяктуу экономикалык мамилелер коомдо искусствонун, билим берүүнүн жана илимий изилдөөлөрдүн жеткиликтүүлүгүнө жана өнүгүүсүнө таасирин тийгизиши мүмкүн.

Маданият динамикалуу жана адаптивдүү көрүнүш болуп саналат, анын көрүнүштөрү ар кандай социалдык-саясый контексттерде олуттуу өзгөрүшү мүмкүн. Бир эле маданият ар башка өлкөдө, дүйнөнүн аймактарында ар кандай формага жана өзгөчөлүктөргө ээ болот, башкаруу түрүнөн жана социалдык шарттардан көз каранды болот.

Тарыхый колониализм көпчүлүк өлкөлөрдүн маданиятына олуттуу таасир тийгизген. Бул жергиликтүү маданияттарды басууда же ассимиляциялоодо, европа тилдерин жана билим берүү системаларын орнотууда, ошондой эле колонизаторлордун идеологияларын жана баалуулуктарын киргизүүдө байкалган. Көпчүлүк элдердин маданий мурасы колониялык күчтөрдүн таасири астында бузулган жана өзгөргөн.

Философтор ааламдаштыруунун маданий мурастын көп түрдүүлүгүнө жана маданий идентүүлүктү түшүнүүгө тийгизген таасири жөнүндө суроолордун үстүнөн ойлонушат. Алар ар кандай маданий салттардын өз ара аракеттенүүсү кандай жүрө турганын жана бул алардын сакталышына жана өзгөрүшүнө кандай таасир тийгизерин изилдешет. Маданият философиясы кайсы маданий баалуулуктар күчөп жатканын, ал эми кайсылары интеграция процессинде басылып же бурмаланып калышы мүмкүн экендигин аныктап,

ааламдаштыруунун карама-каршылыгын жана амбиваленттүүлүгүн дагы карайт.

Экинчи жагынан, чыр-чатактар жана согуштар коомдун маданиятынын өнүгүшү үчүн олуттуу кесепеттерге алып келет. Бул маданий мурастын бузулушуна, маданий баалуулуктардын жоголушуна жана маданий динамиканын бузулушуна алып келиши мүмкүн. Мындай жагдайларда пикирин билдирүү эркиндиги кысымга алынып, маданий ишмердүүлүк чектелиши мүмкүн. Философтор согуштар жана чыр-чатактар маданий аң-сезимге кандай таасир этет, кризистин жана өзгөргөн социалдык-маданий реалдуулуктун шарттарында жаңы маданий идентүүлүк кандай түзүлөт деген суроолорду дагы изилдешет. Коомдо маданияттын жана искусствонун өнүгүшүнө мамлекеттик саясат олуттуу таасир тийгизет. Философтор маданияттын социалдык-саясий негиздерин калыптандырган шарттарды түзүүдөгү өкмөттүн ролуна көңүл бурушат.

Философтор ар кандай идеологиялар жана концепциялар кантип маданий саясатка, билим берүүгө, массалык маданиятка жана социалдык-маданий мамилелерге таасир тийгизе турганын изилдешет. Ошондой эле алар маданият менен саясаттын ортосундагы өз ара байланышты жана маданий көрүнүштөр үстөмдүк кылуучу саясый идеяларды колдоо же чакырыктар үчүн кантип колдонулушу мүмкүн экенин изилдешет.

"Дүйнөлүк маданияттардын дүйнө таанымдык жана социалдык-саясый мааниси (исламдын мисалында)" деп аталган экинчи баптын ***экинчи параграфында*** дүйнөлүк маданияттардын дүйнө таанымдык жана социалдык-саясый мааниси каралат.

Илим – бул жаратылышты жана дүйнөдөгү кубулуштарды изилдеген жана түшүндүргөн, талдоо жүргүзүү куралы. Ал эмпирикалык изилдөөлөргө, логикалык тыянактарга жана кубулуштарды изилдөөгө системалуу мамиле жасоого негизделген. Динден айырмаланып, илим ишеним же аян аркылуу эмес, байкоолор, эксперименттер жана текшерилүүчү гипотезалар аркылуу түшүндүрмөлөрдү жана түшүнүктөрдү табууга умтулат. Диндин эрежелеринде унификацияланган, жашоону тастыктаган чындыктар бар, анткени алардын көбү мораль жаатында бир эле нерсени айтышат. Көпчүлүк адамдар тигил же бул динди белгилүү бир аймакта төрөлгөндүктөн гана кабыл алышат. Борбор Азияда төрөлсөң, өзүңдү автоматтык түрдө мусулман, Россияда православ, Иранда шиит, Испанияда католик, Таиландда буддист деп эсептейсиң дегенди билдирет. Өзүн кандайдыр бир конфессияга жана деноминацияга кошуу менен адам анын эрежелерин билбеши жана аткарбашы мүмкүн экендиги, эгерде аткарса, муну инерция боюнча же салт боюнча жасаганы, анткени муну ата-энесинен мурастап алганы эч кандай роль ойнобойт. Идеяны жактоочулар дайыма аз болот, бирок алар өз идеологиясынын таянычы, бул идеяга жан

берген адамдардын тобу болушат. Пассионардык жана активдүү азчылык ар дайым пассивдүү жана инерттүү көпчүлүктүн башында турган, андыктан динди жана дүйнө таанымды аң-сезимдүү тандоо – бул биринчилердин тагдыры.

Көпчүлүк адамдар күнүмдүк иштер менен алек болушат, бул жашоонун маанисин издөө милдетинен алыстата. Бирок айрым адамдар үчүн бул маселе борбордук болот жана олуттуу ой жүгүртүүнү талап кылат. Жашоонун мааниси тууралуу философиялык рефлексия ар кандай ыкмаларды жана чечмелөөнү ачат. Ар кандай философиялык мектептер жана агымдар бул суроого ар кандай жоопту сунушташат. Айрым философтор жашоонун мааниси жеке эмоционалдык жана руханий чөйрөнү байытуудан, өзү менен өзү жана жаратылыш менен бакытка жана гармонияга жетүүдөн издешет. Башка ыкмалар жашоонун маанисин социалдык контекст жана коомдун жыргалчылыгына умтулуу, башкаларга кызмат кылуу жана социалдык адилеттүүлүктү колдоо менен байланыштырат.

Философия жана дин жашоонун маанисин издөөнүн ар башка жолдорун сунуштайт. Диний ишенимдер ишенимге жана руханий аспекттерге негизделген иррационалдуу мамилелер менен байланыштуу болушу мүмкүн. Ошол эле убакта илимди жана материалисттик философияны кошо алганда рационалдуу мамилелер дүйнөнү жана адамдын табиятын логикалык жана эмпирикалык ыкмалардын жардамы менен түшүндүрүүгө умтулат. Эки мамиленин тең өзүнүн негиздери жана аргументтери бар, ар бири дүйнөгө жана жашоонун маанисине карата белгилүү бир перспективаны бере алат. Айрым адамдар идеалисттик философияны жана диний ишенимди артык көрүшөт, ошол эле убакта башка адамдар материалисттик философияны жана рационалдуу мамилени карманышат. Бир мамилени башкасынын пайдасына четке кагуу дайыма эле зарылчылык эместигин түшүнүү маанилүү. Көпчүлүк адамдар өзүнүн дүйнө таанымында ишеним менен акылдын элементтерин бириктирип, диний жана философиялык ишенимдердин айкалышуусунан маанини жана канааттануунү табышат.

Идеалисттик жана иррационалдык мамиледе динге ишенген адам акыл, рационалдуулук, логика жана материя Жараткандын жаратуусу экенин түшүнүп, суроолорсуз жана кыңк этпестен, скепсис жана сын жок диний постулаттарды кабыл алышы керек, бирок муну менен катар ал алардын динден кийинки экинчи орунда экенин унутпай, диний постулаттарды таанып билүү жана түшүнүү үчүн илим менен логиканы ишенимге баш ийдирет. Илимий ишмерлердин белгилүү бир бөлүгү дин менен илимдин ортосунда антагонизмди киргизүүгө аракет кылышкан жана бул каршылык секуляризация жана Жаңы мезгилде диндин үстүнөн илимдин бийлигин орнотууга чейин орто кылымдарда келишпес кастыктын жана инквизициянын ар кандай фазаларын баштан кечирген.

Адамзат тарыхы ишеним жана илимий изилдөөлөр көп учурда өз ара аракеттенип жана бири бирине таасир тийгизе турганын көрсөтөт. Пифагордун байыркы грек мектеби философиянын, илимдин жана диндин жуурулушкан бир мисалы болуп саналат. Пифагор жана анын «сакралдык геометрия» жөнүндөгү окуусу математика менен геометрияны ааламдын жана анын гармониясынын негизи катары караган. Ал табиятта гармония жана сандык байланыштар бар экенине ишенген жана аларды дүйнөнүн рухий маңызы менен байланыштырган. Бул ыкма күчтүү диний мааниге ээ болгон жана билимди мистикалык жана рухий практикалар менен байланыштырган. «Сакралдык геометрия» концепциясы дүйнө жана ааламдын табияты руханий реалдуулукту чагылдырат деген ишенимден келип чыккан. Математикалык жана руханий окууну мындай бириктирүү маданий чөйрөгө жана курчап турган дүйнөнү кабыл алууга таасирин тийгизген.

"Чыгыш-Батыш контекстинде ислам цивилизациясынын тарыхый-логикалык жана социалдык-саясый өзгөчөлүктөрү" деп аталган ***үчүнчү бапта*** ислам цивилизациясынын жана Батыштын өз ара мамилелерине тарыхый-философиялык талдоо жүргүзүлгөн, исламдын мисалында дүйнөлүк маданияттын тарыхый-логикалык көрүнүшү катары секуляризм изилденген.

"Ислам цивилизациясынын жана Батыштын өз ара мамилелерин тарыхый-философиялык талдоо" аталышындагы ***үчүнчү баптын биринчи параграфында*** ислам цивилизациясынын жана Батыштын өз ара мамилелери каралат.

Ислам цивилизациясы билим берүү жана билимди интеллектуалдык алмашуу борбору болуп калган. Багдад, Кордова, Дамаск жана Каир сыяктуу ири шаарлар билим алмашуу жана жаңы идеялардын үстүнөн иштөө үчүн окумуштуулар, философтор, астрономдор, дарыгерлер жана башка адистер чогулган жерге айланган. Ислам окумуштуулары байыркы грек, индия жана перс тексттерин араб тилине активдүү которушкан. Бул Европада жоголгон көптөгөн антикалык тексттерди сактоого жана антикалык билимдерди Жакынкы Чыгышта жана батышта жайылтууга көмөктөшкөн. Ислам дүйнөсүндө ири китепканалар, академиялар жана университеттер түзүлгөн, ал жерлерде илимий изилдөөлөр жана окутуу жүргүзүлгөн. Ислам окумуштуулары жаңы математикалык ыкмаларды, астрономиялык таблицаларды иштеп чыгышкан, медицинаны, химияны жана башка илимдерди изилдешкен. Философия дагы ислам дүйнөсүнүн интеллектуалдык жашоосунун маанилүү бөлүгү болгон. Ислам философтору жашоо-тиричиликтин табияты, адамдын акылы, мораль жана дин жөнүндө ой жүгүртүшкөн. Ошол мезгилдеги эң белгилүү ислам философторунун бири Авиценна болгон, анын идеялары орто кылымдагы европа философиясына таасирин тийгизген.

Философия илимдеринин доктору А.Т. Бейшенова өзүнүн изилдөөсүндө төмөнкүнү белгилейт (2020): "Батыш менен Чыгыштын ортосундагы мамилелердин чыр-чатактуу жана ошол эле учурда атаандаштык мүнөзү негизинен бул мамилелерге тиешелүү болгон, Европадагы теориялык ой жүгүртүүнүн багытын аныктады. Чындыгында Европанын гуманисттик ой жүгүртүүсү капиталисттик доордо азыркы илимдин аздыр-көптүр аяктаган түрүнө ээ болуп, коомдук-экономикалык жана аскердик жаатта өнүккөн жана бүтүндөй планетада колониялаштыруу саясатын активдүү жүзөгө ашырган бир катар европа мамлекеттеринин саясий кызыкчылыктарына кызмат кыла баштаган. Ошондуктан гуманитардык илимий ой-пикир биздин пикирибизде тенденциялуулук белгилерине ээ болгон, андан көрүнүктүү окумуштуулар жана ой жүгүртүүчүлөр дагы андан кутула алышкан эмес. Биз бул фактынын себептерин жарым-жартылай түшүндүрүп бердик. Бирок негизги себептердин бири Европанын бир нече мамлекетинин өнүгүүнүн капиталисттик фазасына өтүүсүнөн баштап европа дүйнөсү, цивилизациясы алдыга умтулуп, бир тарабынан анын дүйнөлүк лидерлигин, бир нече кылым маданий, экономикалык, саясый, аскердик, илимий-техникалык жана технологиялык үстөмдүгүн камсыздаса, экинчи жагынан – интеллектуалдык жана изилдөөчүлүк европа чөйрөсүндө бул үстөмдүк түбөлүк болбосо дагы, өтө узакка созулат деген иллюзияны жараткан жагдай болгон" [Бейшенова А.Т. "Дихотомия "Чыгыш-Батыш: жаңы реалдуулук жана парадигмалар" [Текст] /А.Т.Бейшенова // философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденүүгө диссертация. – Бишкек, 2020. – 72-б.].

"Секуляризм дүйнөлүк маданияттын тарыхый-логикалык көрүнүшү катары: исламдын мисалында" аталышындагы ***үчүнчү главанын экинчи параграфында*** ислам цивилизациясынын жана батыштын тарыхый-логикалык көрүнүшү катары секуляризм изилденген.

Секуляризм — бул саясый институттардын диний мекемелерден көз карандысыздыгын камсыздоо жана коомдо кандайдыр бир конкреттүү динге расмий артыкчылык берүүнү жокко чыгаруу үчүн чиркөөнү (динди) жана мамлекетти бөлүүнү пропагандалаган философиялык-саясый концепция.

Исламдын тарыхый жана маданий маанисин баалабай коюу мүмкүн эмес. Ал көптөгөн улуу цивилизациялардын, анын ичинде араб, перс, түрк, маврий жана башка көптөгөн цивилизациялардын калыптанышы үчүн катализатор болгон. Исламдын маданий таасири адабиятта, архитектурада, илимде, философияда, искусстводо жана укукта ачык байкалат. Ислам контекстинде секуляризация өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар процесс болуп саналат. Туркия, Тунис сыяктуу калкы негизинен мусулмандар болгон айрым өлкөлөр мамлекеттик институттардын секулярдык мүнөзүн белгилөөгө багытталган реформаларды жүргүзүшкөн. Мындай реформалардын негизги максаты светтик мамлекетти

түзүү жана саясый чөйрөгө диний таасирди чектөө болгон. Исламдагы секуляризм татаал жана көп түрдүү көрүнүш болуп саналат жана анын байкалышы калкы мусулмандар болгон ар башка аймактарда жана өлкөлөрдө айырмаланат. Бул мындай коомдо секуляризм принциптерин кабыл алууга жана колдонууга таасирин тийгизген ар кандай тарыхый, маданий жана саясый факторлор менен шартталган.

Тарыхый окуялар жана батыш державаларынын мусулман өлкөлөрүнө тийгизген таасири бул аймактардагы саясий, идеологиялык жана маданий процесстерге олуттуу таасирин тийгизген. XVIII жана XIX кылымдарда батыш аскерлеринин айрым мусулман өлкөлөрүн басып алуусу, ошондой эле оккупациялык аскер кеткенден кийин батыштын маданий жана саясый идеяларынын кирүүсү бул аймактардагы коомдордун жана мамлекеттердин көптөгөн азыркы аспекттерин калыптандырган. Сауд Аравиясы жана Иран сыяктуу айрым өлкөлөр түз оккупациядан алыс болушкан, бирок батыш күчтөрүнүн кийлигишүүсүнө жана батыш державаларынын кызыкчылыктарын колдогон күч түзүмдөрүнүн түзүлүшүнө кабылышкан. Бул өз кезегинде бул өлкөлөрдүн баалуулуктар системаларын жана саясый системаларын калыптандырууга таасирин тийгизген. Либералдык батыш демократиясына жана коммунизмге негизделген баалуулуктар системасы мусулман өлкөлөрүнө таасирин тийгизген, бул ар кандай идеологиялык кыймылдардын, анын ичинде секуляризм, национализм жана социализмдин пайда болушуна алып келген. Ислам, баалуулуктар системасы катары, кээде арткы планда калган, анткени айрым жаңы режимдер секуляризацияга жана дин менен мамлекетти бөлүүгө умтулушкан. Мындай коомдук-саясый контексттин болушу социалдык жана саясый карама-каршылыктарды курчуткан, ошондой эле фундаментализмдин жана терроризмдин пайда болушуна алып келген. Айрым мусулмандар топтору батыш модернизациясынан жана секуляризациядан ислам баалуулуктарына жана маданий салттарына коркунучту көрүшкөн, бул радикалдаштыруунун күчөшүнө жол ачкан. Фундаментализм жана терроризм татаал көрүнүш жана алардын себептери көп түрдүү экенин белгилей кетүү керек. Алар толук бойдон оккупация же батыштын таасири менен байланыштуу эмес, аймактагы татаал социалдык-маданий, саясый жана экономикалык процесстердин жыйынтыгы болуп саналат.

Кутбизм — бул ислам ойчулу жана Египеттен чыккан ишмер, XX кылымдын ортосунда жашаган саяхид Саид Кутб аты менен байланыштуу, саясый исламдын алкагындагы идеологиялык багыт. Саид Кутб Мусулмандар боордошу кыймылын негиздөөчүлөрдүн бири болгон, бирок анын идеялары жаңы идеяны түзүүгө алып келген, ал "кутбизм" аталышына ээ болгон. Кутбизм батыш цивилизациясын эки дүйнөлүк согуш, кансыз согуш, жер жүзүнүн ар кайсы булуң-бурчундагы ачкачылык жана жакырчылык сыяктуу глобалдык

көйгөйлөрдүн жана кризистердин себеби катары көрөт. Кутбизмдин өкүлдөрү батыштын таасири дүйнөнү батыш жага чыгыш блокко бөлүүгө алып келгенин, бул глобалдык башаламандыкка жана белгисиздикке алып келерин белгилешет.Мартин Крамердин пикиринде [Martin Kramer (Spring 2003). Coming to Terms: Fundamentalists or Islamists? Middle East Quarterly. P. 65-77.] кутбизм пассионардык салафиттик джихадизм идеологиясына окшош болуп саналат. Кутбизм жайылткан сүрөттөмөгө ылайык, «батыш цивилизациясы» жана «чыгыш социалисттик лагери» исламдын чыныгы баалуулуктарын четке кагууга айыпталган, бир медалдын эки тарабы катары каралат. Кутб эки система тең, капитализм жана социализм да материалисттик болуп саналат, руханий дүйнөнү жана динди таанышпайт жана исламдын негизги принциптерине карама-каршы келет деп эсептейт. Бул учурда АКШ жетекчилиги астындагы капиталисттик блок катары каралган батыш цивилизациясы керектөөчүлүккө жана пайда табууга умтулууга айыпталат, бул сабырдуулук жана социалдык адилеттүүлүк ислам принциптерине карама-каршы келет. Кутб андан теңдик жана негизги адам баалуулуктары үчүн коркунучту көрөт. Экинчи тарабынан СССР жана социалисттик өлкөлөр өкүлдөгөн чыгыш социалисттик лагери «табигый» инстинкттерди жана адамдын муктаждыктарын жок кылуу аракетине, үй-бүлөнү жана жеке менчикти четке кагууга айыпталат. Кутб бул дагы ислам баалуулуктарына каршы келет жана руханий дүйнөдөн жана динден алыстоого алып келет деп эсептейт. Кутб үчүн эки система тең исламга кас-душман жана өзүнүн материалисттик маданиятында бириккен, анын пикиринде, исламдын анык руханий баалуулуктарына каршы турат. Аларды ислам коомуна коркунуч катары көрөт жана жашоонун бардык чөйрөлөрүндө диний принциптерди сактоону камтыган "таза" исламга кайтууну жактайт.Азыркы коомдо «диний экстремизм» түшүнүгү өзүнүн диний ишеними үчүн зомбулукка, коомго каршы ишке же террористтик актыларга барган, диний уюмдардагы элементтердин идеологиясын жана иш-аракетин сүрөттөө үчүн колдонулат. Мындай иш-аракеттер жана идеология батыштын жалпы кабыл алынган баалуулуктары болгон гумандуулуктун, адам укуктарынын, тынчтыктын жана социалдык гармониянын негизги принциптерине каршы келет.**"Чыгыш-Батыш маданий-диний компаративистиканын контекстинде"** аталышындагы ***төртүнчү бапта*** Чыгыш-Батыш көйгөйү маданий-диний компаративистиканын контекстинде каралат.

"Ислам Чыгыш-Батыш контекстинде дүйнөлүк маданияттын формасы катары" аталышындагы ***төртүнчү баптын биринчи параграфында*** Чыгыш-Батыш контекстинде дүйнөлүк маданияттын формалары каралат.

Ислам, алдыңкы дүйнөлүк диндердин бири катары дүйнөлүк маданияттын калыптанышына терең жана олуттуу таасир тийгизет. Ал VII кылымда Араб жарым аралында пайда болуп, кийин кылымдар бою жайылгандан бери ислам дүйнө жүзүндө миллиарддаган адамдар үчүн негизги дин болуп калды.

Чыгыш-Батыш мамилелеринин контекстинде ислам бул аймактар ортосунда байланыштарды жана өз ара аракеттенүүнү калыптандырууда маанилүү ролду ойногон. Жайылып баштагандан бери ислам Жакынкы Чыгыш, Түндүк Африка, Борбор Азия жана Индия субконтинентинин элдеринин маданиятына жана салтына таасирин тийгизген. Ал бул аймактарга басып алуу, соода жана маданий алмашуу аркылуу жайылган.

Ислам искусствосу үчүн мүнөздүү болгон геометриялык оймо-чиймелер жана орнаменттер шайкештикти жана дүйнөнүн биримдигин символдоштурат. Философиялык чечмеленишинде бул оймо-чиймелер адамдын ааламдын мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана анын шайкештигин түшүнүүгө умтулуусун чагылдырат. Ошондой эле алар руханий мыктылыкка умтулууну жана бардык нерседен кереметти издөөнү чагылдырат. Мечиттердин, мусулман дүйнөсүндөгү ыйык жерлердин жана маданий борборлордун архитектурасы социалдык-маданий интеграцияда жана жалпылыкты калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт. Ислам, бай маданий жана философиялык салты бар дин катары, дүйнөнүн ар башка аймактарында адабияттын, прозанын жана философиянын өнүгүүсүнө олуттуу таасир тийгизген.

Адабиятта ислам тексттери, биринчи кезекте «Куран» жана «Хадистер» көпчүлүк жазуучулар жана акындар үчүн шыктануунун булагы болуп калган. Терең символикасы жана мистикалык аспекттери менен Курандын тили кооз тилдин үлгүсү болуп калган жана көптөгөн поэтикалык чыгармалардын жаралышына дем берген. Мындан тышкары "Хадистерде" ислам пайгамбары Мухаммаддын окуулары камтылган, алар дагы адабия чыгармачылыкка дем берген.

Ислам философиясы, өзгөчө ислам илимдеринин Алтын кылымы мезгилинде (VIII-XIII кылымдар) дүйнөлүк философиянын өнүгүүсүндө негизги роль ойногон. Аль-Фараби, Авиценна, Аль-Газали жана Аверроэс сыяктуу улуу ислам ойчулдары ислам салттарын антикалык философия менен айкалыштырып, философиялык концепцияны иштеп чыгышкан. Алардын эмгектери Чыгыш жана Батыш маданияттарынын ортосунда көпүрө болгон, алардын идеяларынын таасири Батышта ачык байкалган.

Философиялык мектептер дүйнөлүк маданияттын феноменин ар түрдүү чечмелешет. Мисалы, марксисттик философияда XIX кылымда «дүйнөлүк маданият» түшүнүгү пайда болгон, ал индивиддин чыгармачылык потенциалынын мүнөздөмөлөрү, ошондой эле анын ишмердүүлүгүнүн

натыйжаларынын комплекси катары түшүнүлгөн. Маданияттын марксистик теориясында чындыгында маданият ар дайым коомдук-экономикалык формациянын белгилүү бир мүнөзүн чагылдырат, ал өндүрүш ыкмасы жана социалдык уюштуруу формалары менен аныкталат деп болжолдонот. Карл Маркс жана Фридрих Энгельс тарыхый материализмдин концепциясын иштеп чыгышкан, ага ылайык коомдун өнүгүүсү ар кандай экономикалык формациянын кезектешүүсү менен жүрөт, алардын ар бири маданияттын өзүнө мүнөздүү тибине ээ болот.

Азыркы дүйнөлүк маданият көп кылымдар аралыгында калыптанган ар кандай салттардын, баалуулуктардын жана практикалардын аралашмасын билдирет. Ааламдаштыруу, тездетилген коммуникациялар жана технологиялык жетишкендиктер ар түрдүү элдер менен коомдордун ортосунда маданий идеяларды алмашууга жана өз ара түшүнүшүүгө көмөктөшөт. Бирок, ар бир элдин маданий көрүнүштөрүнүн уникалдуулугу жана көп түрдүүлүгү сакталып калат. Коомдун социалдык-саясый негиздери маданиятты калыптандырууда жана өнүктүрүүдө маанилүү ролду ойнойт. Алар бийликтин түзүмүн жана коомдун уюштурулушун аныктайт, ошондой эле маданий көрүнүштөргө жана салттарга таасир этүүчү жүрүм-турум эрежелерин жана ченемдерин белгилейт. Маданият өз кезегинде өзүнө тилди, искусствону, динди, үрп-адаттарды, салттарды жана коомдун жашоосунун башка аспекттерин камтыйт. Ал муундан муунга баалуулуктарды, билимди жана тажрыйбаны берүү жолу болуп саналат.

Философиялык талдоо социалдык жана саясый түзүмдөр менен маданияттын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн диалектикалык табиятын кароо мүмкүнчүлүгүн берет. Бул чөйрөлөр коомдун жана маданияттын өнүгүүсүнүн татаал жана динамикалыкк процесстерин жаратып, өз ара аракеттенишет жана бири бирине өз ара таасир тийгизет. Маданият саясый режимдерди легитимдештирүү жана кармап туруу куралы катары кызмат кылышы мүмкүн, ошондой эле коомдук пикирди жана идеологиялык түшүнүктөрдү калыптандырууга көмөктөшөт. Философиялык аспектте социалдык түзүмдөрдү жана алардын маданиятка таасирин талдоо коом менен маданияттын ортосундагы татаал диалектикалык байланышты түшүнүүгө жардам берет. Философиялык ыкма маданияттагы жана коомдогу мүмкүн болуучу өзгөрүүлөргө, ошондой эле социалдык прогресстеги жана өнүгүүдөгү маданияттын ролун кароо мүмкүнчүлүгүн берет.

"Чыгыш-Батыш дихотомиясынын конфликтогендик негиздери: философиялык-тарыхый талдоо" аталышындагы ***төртүнчү баптын экинчи параграфында*** Чыгыш-Батыш дихотомиясына философиялык-тарыхый талдоо жүргүзүлгөн.

Чыгыш менен Батыштын ортосундагы дихотомия, философиялык-тарыхый көрүнүш катары, бул эки аймактын ортосундагы маданий, социалдык

жана саясый айырмачылыктарды түшүнүү үчүн маанилүү талдоо объекти болуп саналат. Бул дихотомиянын негиздери ар бир аймактын тарыхый жана философиялык мурасында, ошондой эле узак кылымдар бою калыптанган ар кандай маданий салттарга, баалуулуктарга жана жүрүм-турум ченемдерине бекем негизделген. Чыгыш жана Батыш маданияты коомду уюштурууга, индивиддин жана жамааттын ролун кабыл алууга карата, ошондой эле моралдык жана этикалык принциптерди түшүнүүгө карата ар башка мамилелерге ээ. Көпчүлүк чыгыш маданияттары үчүн мүнөздүү болгон коллективизм коомдун алкагындагы жалпы кызыкчылыктардын жана тилектештиктин маанилүүлүгүн белгилейт. Бул мамиле салттуу жамааттарды жана үй-бүлөлүк байланыштарды түзүүгө көмөктөшөт, ошондой эле жамааттын ичинде шайкештикти жана кызматташтыкты сактоого көп көңүл бурат.

Диний ишенимдер Чыгыш менен Батыштын ортосундагы дихотомиянын маанилүү аспекти болуп саналат. Бул аймактардын ар бири белгилүү бир диний салттар менен идентификацияланат, алар элдердин маданиятына, үрп-адаттарына жана дүйнө таанымына терең таасир тийгизет. Жогоруда белгиленгендей, чыгыш буддизм, индуизм, конфуцийчилик жана ислам сыяктуу ар түрдүү диний ишенимдер менен байланышат. Бул диндер руханий дүйнөнүн, медитациянын, жаратылыш менен шайкештиктин жана жалпы жыргалчылыктын маанисин белгилейт, бул маданиятка жана адамдардын жүрүм-турумуна таасирин тийгизет. Чыгыш менен Батыштын ортосундагы саясый системалардагы жана салттардагы айырмачылыктар өз ара мамилелер жана дүйнөлүк тартип үчүн олуттуу мааниге ээ. Кытай же Россия сыяктуу өлкөлөр негизинен күчтүү мамлекеттик көзөмөл жана авторитардык тенденциялар менен мүнөздөлөт. Мындай системаларда жамааттык кызыкчылыктарга жана туруктуулукка басым жасалат, муну менен катар жеке укуктарга жана эркиндиктерге азыраак артыкчылык берилет.

Чыгыш менен Батыштын ортосундагы экономикалык айырмачылыктар алардын өз ара мамилелерин аныктаган маанилүү фактор болуп саналат. АКШ жана Европа өлкөлөрү сыяктуу батыш өлкөлөрү узак убакыт дүйнөлүк экономикада лидер болушкан жана рыноктук экономика, эркин соода принциптерин жана инновацияларды жайылтышкан. Алар технологияларды жана илимди активдүү өнүктүрүшкөн, бул алардын экономикалык мыктылыгына шарт түзгөн. Экинчи жагынан, Кытай, Индия жана Азиянын башка өлкөлөрү сыяктуу чыгыш өлкөлөрү мамлекеттик жөнгө салуу жана көзөмөлдү рыноктук экономиканын элементтери менен айкалыштырып, өнүгүүнүн альтернативалуу жолун тандашкан. Алар индустриялык өнүгүүгө, экспортко жана инфраструктуралык долбоорлорго көңүл бурушат.

Чыгыш менен Батыштын ортосундагы дихотомиянын конфликтогендик негиздерин түшүнүү ишенбестикти жана чыр-чатактарды жеңүүдө, ошондой эле дүйнөнүн ар башка аймактарынын ортосунда кызматташууга жана өз ара түшүнүшүүгө карай жолду издөөдө маанилүү ролду ойнойт. Баалуулуктардагы, жүрүм-турум ченемдериндеги жана салттардагы айырмачылыктар сыяктуу Чыгыш менен Батыштын ортосундагы маданий айырмачылыктар түшүнбөстүктөргө жана чыр-чатактарга алып келиши мүмкүн. Бирок бул айырмачылыктарды түшүнүү ар башка маданияттарды бири бирине жакындатуу, алардын уникалдуулугун урматтоо жана кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн берет жана маданий диалогду өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Чынында эле, Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин күчөгөн Чыгыш менен Батыштын тиреши дүйнөлүк саясаттын эки полярдуу системасынын калыптанышы менен байланышкан, анда эки негизги идеологиялык блок: капиталисттик Батыш жана коммунисттик Чыгыш болгон. Дүйнө коомчулугунун көпчүлүк бөлүгүн камтыган идеологиялык системалардын бул тирешүүсү «кансыз согуш» деп аталган.

Христианчылык менен буддизмди салыштырмалуу талдоо маданий-диний компаративистиканын контекстинде изилдөөнүн маанилүү чөйрөсү болуп саналат. Христианчылык жана буддизм эки белгилүү жана таасирдүү дин болуп саналат, алардын ар бири дүйнөнүн ар башка аймактарында өзүнүн өзгөчөлүгүнө жана негиздерине ээ.

Чыгыш менен Батыштын ортосундагы маданий өзгөчөлүктөрдү жана окшоштуктарды түшүнүү бул терминдер маданий жана диний салттарды талдоо жана салыштыруу үчүн концептуалдык куралдарды билдире турганын түшүнүүгө негизделиши керек. Алар так чектер эмес, тескерисинче бири бири менен өз ара аракеттенген жана таасир эткен ар түрдүү жана динамикалуу көрүнүштөрдүн кеңири спектрин билдирет. Чыгыш менен Батыштын ортосундагы дихотомия философиялык-тарыхый негиздерге ээ, алар маданияттагы, диндеги, саясаттагы жана экономикадагы айырмачылыктар менен байланышкан. Төмөндө бул дихотомиянын айрым конфликтогендик негиздери берилген.

Жогоруда айтылгандар Чыгыш-Батыш дихотомиясынын тамыры маданияттагы, диндеги, саясаттагы жана экономикадагы терең айырмачылыктарда экенин түшүнүүгө жардам берет. Бул айырмачылыктар дүйнөнүн ар башка аймактарынын ортосундагы чыр-чатактардын жана ишенбестиктин булактары болушу мүмкүн. Бирок бул негиздерди жана алардын Чыгыш менен Батыштын ортосундагы мамилелерге тийгизген таасирин түшүнүү чыр-чатактарды жеңүүгө, кызматташуунун жана өз ара түшүнүшүүнүн жолдорун табууга жардам берет. Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү миллиондогон адамдардын өмүрүн алган, инфраструктуранын жана маданий

баалуулуктардын талкаланышына алып келген дүйнөлүк согуштун коркунучун жана кыйратуучу кесепеттерин түшүнүштү. Бул сабак адамзатты тынчтыкты баалоого жана аны сактоого умтулууга үйрөттү.

“Ислам азыркы Борбор Азиянын социалдык-маданий феномени катары” аталышындагы ***бешинчи бапта*** исламдын калыптанышынын тарыхый-маданий негиздери, этносоциалдык организмдердин калыптанышынын диний факторлору, азыркы Кыргызстандын диний факторлору каралат.

“Исламдын Борбор Азияда жана Кыргызстанда калыптанышынын тарыхый-маданий негиздери” аталышындагы ***бешинчи баптын биринчи параграфында*** исламдын Борбор Азияда жана Кыргызстанда калыптанышынын тарыхый-маданий негиздерине талдоо жүргүзүлгөн.

Ар түрдүү элдерде теңирчиликтин калдыктары жана исламга чейинки үрп-адаттар тууралуу эскерткен фактылар маданий мурастын жана диндердин эволюциясынын кызыктуу аспекттерин чагылдырат. Диндер жана элдердин үрп-адаттарын көбүнчө ар кандай тарыхый, социалдык-маданий жана саясый факторлордун таасири астында өзгөрөт. Этностук топтор жана элдер формалдуу түрдө башка динди кабыл алышса дагы, мурда туткан динден белгилүү бир салттарды жана үрп-адаттарды сактап калышы мүмкүн. Бул алардын терең тамыры жана маданий мурасы менен байланыштуу болушу мүмкүн, алар жаңы ишенимди кабыл алгандан кийин дароо жоголбойт. Маданий үрп-адаттар жана диндер элдердин жана уруулардын идентүүлүгүнүн бир бөлүгү болуп саналат жана салттарды сактоо бул идентүүлүктү сактоонун маанилүү аспекти болушу мүмкүн. Ошондой эле бул тарыхый тамырына жана ата-бабасына болгон сый-урмат болушу мүмкүн. Бирок мындай эски үрп-адаттар жана салттар кызыктуу философиялык суроону пайда кылат. Мисалы, жаңы диндер жана үрп-адаттар эскиге кандайча таасир тийгизет, маданий мурасты калыптандырууда бул канчалык маанилүү? Исламга чейинки үрп-адаттарды сактоо ислам динин же башка диндерди кабыл алуу менен кандай айкалышат? Элдер салт менен азыркы учурдун ортосунда балансты кантип кармап турат? Бул суроолор дүйнөдөгү маданияттардын жана диндердин ар түрдүүлүгүн терең түшүнүү жана алардын өз ара аракеттенүүсүн жана инсандын жана коомдун калыптанышына таасирин кароо мүмкүнчүлүгүн берет. Ошондой эле бул гармониялуу жана сый-урмат бар коомду түзүү үчүн ар башка маданий жана диний салттарга карата толеранттуулуктун жана өз ара түшүнүшүүнүн маанисин баса белгилейт.

Академик Ы.М. Мукасовдун айтымында: «Теңирчиликтин негизи болуп “адам менен жаратылыштын биримдиги» идеясы саналат. Адам менен жаратылыштын бул биримдигинде эки табигый жана руханий чөйрөнүн карама-каршылыгы жатат. Руханий чөйрө бул эки чөйрөнүн биримдигинин

билдирген адеп-ахлактуулукта көрүнүп турат. Жаратылышты урматтоо, ага карата адеп-ахлактык мамилени өркүндөтөт. Кыргыз салтында табиятка карата этикалык жана экологиялык мүнөздөгү көптөгөн эрежелер жана нормалар бар. Маселен, сууга түкүрбөө, зарылчылыгы жок эле даракты кыюу, малды себепсиз өлтүрүү, отко түкүрүү ж.б.у.с. Жаман болот деген кыргыздын семантикалык маанисинде жамандык кылба, жамандыктан кач, зулумдук жасаба, антпесе кылган жамандыгың өзүңө кайтып келет деп которулат. Бул жөн гана мифологиялык-диний аң-сезим, жаратылышка болгон камкор мамиле эмес – бул жаратылышка карата адамкерчиликтин көрүнүшүнүн маңызы» [Мукасов, Ы.М. Ранние формы религии в контексте возникновения философской мысли кыргызского народа [Текст] / Ы.М.Мукасов. – Б.: 2019. – 170 б.].

Ооган чыр-чатагында бир нече муун алмашты. Бул чыр-чатактын табиятында ички жана тышкы карама-каршылыктар бар. Бирок бул чыр-чатак көбүрөөк деңгээлде СССР жана АКШ сыяктуу глобалдык державалардын, ошондой эле Пакистан, Кытай, Индия, Иран жана кээ бир Борбор Азия республикалары сыяктуу аймактык оюнчулардын кызыкчылыктары менен байланыштуу болгон. 1990-жылдардын башындагы геосаясий "кыйроодон" кийин Борбордук Азияда пайда болгон идеологиялык боштука башка маданияттар шашылыш кирип баштаган. Атлантика, европа цивилизацияларынын элементтерин киргизүү аракети башталган, ал каршылыктарды жаратып, аймактын өлкөлөрүндө көйгөйлөрдү курчуткан.

Ар түрдүү дүйнөлүк жана аймактык державалардын кызыкчылыктары кагылышып турган Борбор Азияда жаңы эл аралык саясий мейкиндиктин пайда болушун аймак үчүн жакшы фактор катары эсептөөгө болот. Ар кандай оюнчулардын болушу бир күчтүн саясый жана экономикалык үстөмдүгүнө жол бербейт жана дүйнөлүк коомчулук менен өз ара аракеттенүүдө ар түрдүүлүккө жана ийкемдүүлүккө шарт түзөт. Мындай жаңы геосаясый реалдуулук Борбор Азия мамлекеттерине жеке кызыкчылыктар чөйрөсүн аныктоо жана тышкы саясаттын жана улуттук коопсуздуктун стратегияларын иштеп чыгуу үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү берет. Ошондой эле бул ар башка мамлекеттердин ар түрдүү муктаждыктарын жана приоритеттерин эске алган, көп вектордук саясатты түзүүгө көмөктөшөт.

Чынында эле Кыргызстандагы диний кырдаал башка аймактардагыдай эле татаал жана көп кырдуу болушу мүмкүн. Калктын динчилдик деңгээли маданий мурастар, социалдык чөйрө, тарыхый окуялар жана экономикалык шарттар сыяктуу көптөгөн факторлордон көз каранды болорун түшүнүү маанилүү. Чыгыш жана Борбор Азия, анын ичинде Кыргызстан, тарыхый жактан ар кандай диний салттардын, анын ичинде исламдын таасирине кабылган. Бирок динчилдик ар дайым эле саясый көрүнүштөр же активизм менен түз байланышкан эмес. Адамдар ар кандай деңгээлде жана ар башка

мотивация менен диний ишенимди тутушу мүмкүн. Ар башка аймактар ортосунда динчилдиктеги айырмачылыктарга социалдык-маданий жана тарыхый факторлор дагы таасирин тийгизиши мүмкүн. Совет доорунун күчтүү таасири жана андагы секуляризация айрым үй-бүлөлөрдө жана аймактарда диний практикага жана дүйнө таанымга таасирин тийгизген болушу мүмкүн. Ошол эле учурда башка жерлерде диний реакция жана кайра жаралуу байкалышы мүмкүн. Динчилдик – бул татаал жана жеке көрүнүш экенин жана ал ар кандай формаларда байкалып, адамдардын жашоосунун ар кандай аспекттеринде чагылдырылышы мүмкүн экенин эстен чыгарбоо керек. Ошондой эле диний ишенимге жана практикага көптөгөн факторлор таасирин тийгизиши мүмкүн экенин жана бул факторлор ар башка мезгилде өзгөрө турганын белгилей кетүү керек.

"Борбор Азиянын "этносоциалдык организмдеринин" калыптанышынын диний факторлору" аталышындагы ***бешинчи баптын экинчи параграфында*** Борбор Азиянын этносоциалдык организмдеринин калыптанышынын диний факторлору каралат.

Диний факторлор аймактын элдеринин руханий чөйрөсүнүн, маданиятынын жана социалдык түзүмдөрүнүн ортосундагы татаал өз ара аракеттенүүнү чагылдыруу менен, Борбор Азияда "этносоциалдык организмдердин" калыптанышында маанилүү роль ойнойт. Бул таасирди философиялык талдоо дин кантип бул контекстте этностук жана социалдык түзүмдөрдүн калыптанышына жана эволюциясына көмөктөшкөнүн терең түшүнүү мүмкүнчүлүгүн берет. Биринчи кезекте, дин бириктирүүнүн жана жуурулуштуруунун күчтүү фактору катары чыгат. Ишеним жана диний үрп-адаттар жалпы баалуулуктарды, жүрүм-турум ченемдерин жана жашоо образын түзүүгө шарт түзүү менен, элдердин маданий кодунун ажырагыс бөлүгү болуп калат. Диний жалпылык көп улуттуу жана көп конфессиялык коомдо дагы бирге катышкандык жана биримдик сезимин камсыздайт. Бул туруктуулукту сактайт жана ички мамилелерди тең салмактайт.

Башка жагынан алганда, диний факторлор бөлүнүүнүн жана чыр-чатактардын булагы болушу мүмкүн. Ар кандай диний агымдар жана доктриналар көз караштарда жана баалуулуктарды чечмелөөдө айырмачылыктарды жаратышы мүмкүн, бул ар кандай этностук жана диний топтордун ортосунда чыңалууга алып келет. Мындан тышкары саясый лидерлер жана бийлик динди өз максатына жетүү үчүн колдонушу мүмкүн, бул массаны манипуляциялоого жана чыр-чатактын тереңдешине алып келет.

Философиялык талдоонун маанилүү аспекти болуп диний моралдык жана этиканын социалдык мамилелерге жана түзүмдөргө таасири жөнүндө маселе саналат. Диний эскертүүлөр жана ченемдер үй-бүлөлүк баалуулуктарды түзүүгө, билим берүүгө, адилеттүүлүккө жана укук тартибине таасирин

тийгизиши мүмкүн. Бирок бул жерде диний чечмелөө айырмаланышы мүмкүн экенин эске алуу керек, диний окуулар кантип чечмеленгени жана практикада колдонулганы талкуунун жана талаштын предмети боло алат.

Ошентип, Борбор Азияда "этносоциалдык организмдердин" калыптанышынын диний факторлорун философиялык талдоо руханий дүйнөнүн, маданияттын жана коомдук мамилелердин ортосундагы татаал өз ара аракеттенүүнү түшүнүүгө жардам берет. Дин байланыштыруучу элемент дагы, ошондой эле чыр-чатактардын булагы дагы болушу мүмкүн, ал эми мындай балансты түшүнүү бул аймакта этностук жана социалдык түзүмдөрдүн калыптануу динамикасын терең талдоо мүмкүнчүлүгүн берет.

"Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугунун диний (ислам) фактору" аталышындагы ***бешинчи баптын үчүнчү параграфында*** азыркы Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугунун диний фактору каралат.

Кыргызстанда диний таасир ар кандай формаларда жана жашоонун ар башка аспекттеринде байкалышы мүмкүн. Ислам салттарынын, маданияттын жана азыркы чакырыктардын ортосундагы татаал өз ара аракеттенүү калктын жүрүм-турумуна, баалуулуктарына жана дүйнө таанымына таасир тийгизе турган уникалдуу социалдык-маданий чөйрөнү түзөт. Ислам фактору азыркы Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугуна олуттуу таасир тийгизет. Ислам өлкөдөгү маанилүү диний салттардын бири болуп саналат жана кыргыз коомунун жашоосунун ар башка аспекттерине таасир тийгизет.

Ислам кыргыздардын тарыхына X кылымда кирген, ошондон тартып бул көп улуттуу өлкөнүн маанилүү тарыхый жана диний курамдык бөлүгү болуп калды. X кылымда мусулман ишеними Кыргызстандын аймагында жайылып баштаган, андан ары аймакта тамыр жайып, өнүккөн. Бүгүнкү күндө көпчүлүк кыргызстандыктар ислам динин тутушат жана исламдын суннит багыты өлкөдө үстөмдүк кылат. Ислам чынында Кыргызстандын социалдык-маданий жашоосунун ар башка аспекттерине олуттуу таасир тийгизет. Курман-Айт жана Орозо-Айт сыяктуу диний майрамдар терең диний жана социалдык-маданий мааниге ээ. Алар диний жөрөлгөлөрдү жана сыйынууларды өткөрүү үчүн убакытты гана камсыз кылбастан, жамааттык сезимди жана тилектештикти чыңдоо менен үй-бүлөлөрдүн жана жамааттык топтордун жакындоо учурлары катары кызмат кылат. Мечиттер мусулман калкынын социалдык-маданий жашоосунда маанилүү ролду ойнойт. Алар диний кызматтардын жана сыйынуулардын орду гана болбостон, диний билим алуу, баарлашуу, ошондой эле ар кандай коомдук жана маданий иш-чаралар үчүн борбор болуп саналат. Көпчүлүк мусулмандар өзүнүн диний милдеттенмелерин аткаруу жана ишеним жөнүндө билимин тереңдетүү үчүн мечитке үзбөй барышат.

Ислам ишениминен жаралган маданий жана социалдык ченемдер Кыргызстандын мусулман калкынын жүрүм-турумуна жана жашоо образына олуттуу таасир тийгизет. Этика, кийим жана баарлашуу сыяктуу маанилүү аспекттер диний ишенимдер жана ислам принциптери менен тыгыз байланышкан. Кийим жана жүрүм-турумдагы модестүүлүк (жабыктык) ислам этикасынын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири. Көпчүлүк мусулмандар уят-сыйыттуулук талаптарын сактоо жана өз динин урматтоо үчүн, өзгөчө аялдардын денесин жапкан жупуну кийимдерди кийишет. Бул өзүнө хиджаб же жамынган кийимдин башка түрлөрүн кийүүнү камтыйт. Ислам Кыргызстанда диний жана социалдык-маданий гана эмес, саясый мааниге да ээ болот. Диний лидерлер жана уюмдар коомдук чөйрөнү калыптандырууда жана ар кандай иштин жүргүзүүдө активдүү роль ойнойт.

Кээ бир мусулмандар уюмдарынын социалдык жана кайрымдуулук ишмердиги муктаж болгондорго жардам көрсөтүүнү, билим берүү иш-чараларын уюштурууну, медициналык жана билим берүү мекемелерин түзүүнү, ошондой эле социалдык долбоорлорго катышууну камтыйт. Исламдын саясый ролу анын коомдук моралдын жана баалуулуктардын калыптанышына тийгизген таасиринде, ошондой эле диний лидерлердин мамлекеттик саясаттын актуалдуу маселелери боюнча сүйлөгөн сөздөрүндө чагылдырылган. Диний ислам уюмдары социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө жана мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүгө багытталган демилгелерди көтөрө алат.

Исламдын социалдык-философиялык ролу деген бул диндин коомдук мамилелерге, баалуулуктарга, моралга жана түзүмдөргө, ошондой эле адамдын дүйнө таанымын калыптандырууга жана анын коомдогу жана дүйнөдөгү ролун түшүнүүгө болгон комплекстүү таасирин билдирет. Исламдын социалдык-философиялык ролу динамикалуу жана контекстке жана динге ишенген адамдардын чечмелешине жараша өнүгүшү мүмкүн. Ал коомдук жашоонун көптөгөн аспектилерине таасир этет жана адамдардын жүрүм-турумуна жана мамилелерине таасир этүүчү баалуулуктарды жана ченемдерди калыптандырууга көмөктөшөт.

Жалпы жонунан, ислам фактору азыркы Кыргызстандын социалдык-маданий реалдуулугун калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт. Ал мусулман калкынын жашоосунун ар кандай аспекттерине кирет жана алардын баалуулуктарына, үрп-адаттарына, жашоо образына жана өз ара мамилелерине таасирин тийгизет. Бул таасир динамикалуу жана социалдык жана маданий өзгөрүүлөргө, ошондой эле башка маданий жана диний факторлор менен өз ара аракеттенүүгө жооп иретинде өзгөрүшү мүмкүн экенин эске алуу маанилүү. Ислам тилектештик жана өз ара колдоо атмосферасын түзүп, мусулман калкынын жамааттарга биригишине көмөктөшөт. Ошондой эле ал жашоонун

саясий, экономикалык жана билим берүү аспекттерине таасир этет, чечимдерди кабыл алууга жана коомдук түзүмдөрдүн калыптанышына таасирин тийгизет.

Бул талдоодон жалпы философиялык тыянагы тил, ишеним жана социалдык-маданий аспекттер тыгыз байланышта жана идентүүлүктү калыптандыруунун, топтук таандыктыкты аныктоонун жана башка элдер жөнүндө стереотиптерди түзүүнүн күчтүү куралы катары кызмат кылат дегенде турат. Тарыхый окуялар, анын ичинде согуштар жана чыр-чатактар терминдердин жана концепциялардын чечмеленишине, ошондой эле ар кандай этностук жана диний топтордун ортосундагы мамилелерге кандай таасир эте аларын түшүнүү маанилүү. Бул факт кыргыз маданиятынын жана тарыхынын өз аймагынан тышкары ислам цивилизациясына таасири жөнүндө түшүнүктү толуктайт. Махмуд Газневи тарабынан Индия субконтинентинде исламдын таралышы, анын кыргыздарга байланыштуу болушу, ислам цивилизациясынын калыптанышына жана өнүгүшүнө түрдүү этностук топтордун салымынын жана таасиринин маанилүүлүгүн баса көрсөтөт.

Белгилей кетсек, философиялык контекстте ааламдаштыруунун коомдун моралдык жана маданий аспекттерине таасири жөнүндө, ошондой эле улуттук баалуулуктарды колдоодо жана сактоодо диндин ролу жөнүндө талкууну ачууга болот. Ааламдаштыруу эл аралык коомчулуктарды интеграциялоо жана өз ара байланышынын процесси бирдиктүү эки фактор катары каралат. Бир жагынан алганда, ал адепсиз баалуулуктардын жайылышына жана моралдын төмөндөшүнө салым кошот, бул дүйнөлүк тенденциялардын адеп ченемдерине жана жеке жүрүм-турумга тийгизген таасири жөнүндө суроолорду пайда кылат.

КОРУТУНДУ

Корутундуда изилдөөнүн жыйынтыктары чыгарылган, алар төмөндөгүдөй тыянактарды жасоо мүмкүндүк берди:

1. Дүйнөлүк диндердин жана дүйнөлүк маданияттын формасы катары диндердин социалдык-саясий негиздерине мейкиндик континуумунун контекстинде комплекстүү философиялык талдоо жүргүзүлдү. Ислам дининин мисалында коомдун саясий жашоосунун өзгөчөлүктөрү, дүйнөлүк диндердин дүйнө таанымдык жана социалдык-саясий маңызы изилденди. Мусулман өлкөлөрүнүн өз ара мамилелерине таасир каралды, секулярдык мамлекеттин системасында ислам факторунун өзгөчөлүктөрү, социалдык-саясый жана маданий жашоодогу исламдын орду изилденди.

2. Ислам цивилизациясынын жана батыштын азыркы өз ара мамилелери талкууларды жана чакырыктарды жаратууну улантууда. Ааламдаштыруу мезгили, интернет жана эл аралык байланыштар маданияттар ортосунда карым-катышты жеңилдетти, бирок исламофобия, терроризм жана саясый пикир стиктер сыяктуу чечилбеген көйгөйлөр калууда. Ислам цивилизациясы менен батыштын ортосундагы өз ара мамилелерди тарыхый-философиялык талдоо

алардын өз ара таасирин жана эки тарап үчүн кесепеттерин терең түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Ошондой эле ал эки цивилизация тең бай маданий мураска жана дүйнөлүк тарыхка кошкон салымы бар экенин көрүүгө жардам берет жана алардын ортосунда өз ара түшүнүшүүгө жана сый-урматка умтулууну улантуу маанилүү.

3. Ислам контекстинде секуляризация процессинин өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Туркия, Тунис сыяктуу калкы негизинен мусулмандар болгон айрым өлкөлөр мамлекеттик институттардын секулярдык мүнөзүн белгилөөгө багытталган реформаларды жүргүзүшкөн. Алар светтик мамлекетти түзүүгө жана саясый чөйрөгө диний таасирди чектөөгө умтулушкан. Бул өлкөлөрдө диний мекемелерди мамлекеттен бөлүү, жарандык укуктун негизинде мыйзамдарды жүргүзүү жана секуляризм принциптерин сактоо боюнча кадамдар көрүлгөн. Ошентип, исламда секуляризм татаал жана көп түрдүү көрүнүш болуп саналат, ал ар башка аймактарда жана өлкөлөрдө ар башкача байкалат.

4. Социалдык кыймылдар жана активисттик топтор маданияттын социалдык-саясый негиздерин өзгөртүүдө маанилүү ролду ойнойт. Алар социалдык өзгөрүүлөргө, укуктарды жана эркиндиктерди коргоого, маалымдуулукту жогорулатууга жана коомдук пикирди өзгөртүүгө умтулушат. Бул кыймылдар маданий өзгөрүүлөргө алып келиши мүмкүн, анткени алар коомдо жаңы идеяларды, баалуулуктарды жана ченемдерди жайылтууга шарт түзөт. Социалдык жана саясый негиздер менен маданияттын ортосундагы өз ара аракеттенүү татаал жана өз ара көз каранды болуп саналат.

5. Батыш дихотомиясынын тамыры маданияттагы, диндеги, саясаттагы жана экономикадагы терең айырмачылыктарда жатат. Бул айырмачылыктар дүйнөнүн ар башка аймактарынын ортосунда чыр-чатактардын жана ишенбестиктин булактары болушу мүмкүн. Бирок бул негиздерди жана алардын Чыгыш менен Батыштын ортосундагы мамилелерге таасирин түшүнүү чыр-чатактарды жеңүүдө жана кызматташуу жана өз ара түшүнүшүү жолдорун издөөдө жардам бере алат. Дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрү миллиондогон адамдардын өмүрүн алган, инфраструктуранын жана маданий баалуулуктардын талкаланышына алып келген дүйнөлүк согуштун коркунучун жана кыйратуучу кесепеттерин түшүнүштү. Бул сабак адамзатты тынчтыкты баалоого жана аны сактоого умтулууга үйрөттү.

6. Ислам мамлекети чынында кандайдыр бир коркунуч жаратат, бирок биз элестеткендей анчалык күчтүү эмес. Анын негизги таянычы Жакынкы Чыгышта жайгашкан. Акыркы окуялардын натыйжасында алардын күчү кыйла алсырады. Ооганстанда ислам мамлекетинин өкүлдөрү негизинен Талибандын курамына кире албай калган маргиналдык топтордон турат жана алардын көп бөлүгү Нангархар ооган провинциясында топтолгон, бул жер Борбор Азия

менен чектешпейт, негизинен пуштун калкы жердейт жана ошол эле пуштундар жашаган Пакистандын уруу зонасы менен көбүрөөк байланышкан.

7. XX кылымда бүтүндөй мусулман дүйнөсү батыш өлкөлөрүнүн бийлиги астында калган, алар өз тартибин орнотушкан, бул ал жактарга вестернизацияны алып келген, бирок көптөн күткөн модернизация жүзөгө ашкан эмес, бул жеке синтоисттик маданият сакталып калган, бирок батыш технологиялары киргизилген Японияда болгондон түп тамырынан айырмаланган. Муну менен катар чыгышта өзүнүн маданий баалуулуктарын жайылтуу менен батыш колонизаторлору жергиликтүү аристократияга бюрократиялык жана маданий кызматтарды калтырып, кол алдындагыларга өз технологияларын үйрөтүүгө аракет кылышкан эмес.

8. Борбор Азия өлкөлөрүнүн ички жашоосу жана алардын эл аралык саясий мамилелери азыркы убакта акырындык менен өнүгүү шарттарында турат. Бул процесстердин динамикасы ислам факторунун саясатка, ошондой эле саясаттын динге таасиринин мүнөзү менен аныкталат, бул түпкү маанисинде ажырагыс нерсе, анткени көпчүлүк мусулман өлкөлөрүнүн саясаты жергиликтүү саясий элиталар тарабынан белгиленген өздөрүнүн улуттук кызыкчылыктарынын негизинде түзүлөт, алар өз кезегинде мурдагы метрополиялар же АКШ, Россия жана Кытай сыяктуу дүйнөлүк оюнчулар менен байланышта болушат.

9. Борбордук Азияда "этносоциалдык организмдердин" калыптанышынын диний факторлорун философиялык талдоо руханий дүйнөнүн, маданияттын жана коомдук мамилелердин ортосундагы татаал өз ара аракеттенүүнү түшүнүүгө жардам берет. Дин байланыштыруучу элемент дагы, ошондой эле чыр-чатактардын булагы дагы болушу мүмкүн, ал эми мындай балансты түшүнүү бул аймакта этностук жана социалдык түзүмдөрдүн калыптануу динамикасын терең талдоо мүмкүнчүлүгүн берет.

10. Ислам ишениминен жаралган маданий жана социалдык ченемдер Кыргызстандын мусулман калкынын жүрүм-турумуна жана жашоо образына олуттуу таасир тийгизет. Этика, кийим жана баарлашуу сыяктуу маанилүү аспекттер диний ишенимдер жана ислам принциптери менен тыгыз байланышкан. Кийим жана жүрүм-турумдагы модестүүлүк (жабыктык) ислам этикасынын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири. Көпчүлүк мусулмандар уят-сыйыттуулук талаптарын сактоо жана өз динин урматтоо үчүн, өзгөчө аялдардын денесин жапкан жупуну кийимдерди кийишет.

11. Кыргызстандагы диний кырдаал башка аймактардагыдай эле татаал жана көп кырдуу болушу мүмкүн. Калктын динчилдик деңгээли маданий мурастар, социалдык чөйрө, тарыхый окуялар жана экономикалык шарттар сыяктуу көптөгөн факторлордон көз каранды болорун түшүнүү маанилүү. Чыгыш жана Борбор Азия, анын ичинде Кыргызстан, тарыхый жактан ар

кандай диний салттардын, анын ичинде исламдын таасирине кабылган. Бирок динчилдик ар дайым эле саясый көрүнүштөр же активизм менен түз байланышкан эмес. Адамдар ар кандай деңгээлде жана ар башка мотивация менен диний ишенимди тутушу мүмкүн.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР:

Дүйнөлүк маданияттардын жана диндердин социалдык-саясый негиздери ааламдаштыруу шарттарында маанилүү ролду ойнойт, анткени алар ар башка маданияттардын, улуттардын жана диний топтордун ортосунда өз ара аракеттенүүгө таасир тийгизет. Төмөндө ааламдаштыруу шарттарында бул аспекттерди башкаруу үчүн практикалык сунуштамалар берилген.

- ***Маданияттардын жана диндердин көп түрдүүлүгүн урматтоо:*** Маданияттардын жана диндердин ар түрдүүлүгүн кабыл алуу жана урматтоо ааламдаштырууну ийгиликтүү башкаруунун маанилүү аспекти болуп саналат. Мамлекеттер, уюмдар жана индивиддер айырмачылыктарга сабырдуулукту жана урматтоону көрсөтүп, аларды байлык деп эсептеп жана ар башка маданияттардын жана диний топтордун ортосунда диалогго көмөктөшүүсү керек;
- ***Маданияттар аралык алмашууга колдоо көрсөтүү:*** Маданий иш-чараларды, фестивалдарды, көргөзмөлөрдү жана башка коомдук иш-чараларды уюштуруу маданияттар аралык алмашууга жана өз ара түшүнүшүүгө өбөлгө түзөт. Мамлекеттер жана уюмдар ар түрдүү маданияттардын жана диндердин өкүлдөрүнүн ортосунда диалог жана тажрыйба алмашуу үчүн платформаларды түзө алышат.
- ***Билим берүү жана билимди өздөштүрүү:*** Ар түрдүү маданияттар жана диндер жөнүндө билим берүүнү жана билимди өздөштүрүүнү пропагандалоо стереотиптерди жана жаңылыш пикирди азайтууга жардам берет. Мектептин жана университеттин окуу программаларына маданияттар аралык жана диндер аралык окууну киргизүү түшүнүүгө жана урматтоого көмөктөшөт.
- ***Адам укуктарын коргоо:*** Адам укуктарын, анын ичинде дин тутуу жана маданий жашоого катышуу эркиндигин камсыз кылуу шайкеш ааламдашуунун маанилүү курамы болуп саналат. Мамлекеттер дин тутуу эркиндигине кепилдик берип жана азчылыктарды басмырлоодон коргоого тийиш.
- ***Диндер ортосундагы диалогго көмөктөшүү:*** Ар башка диндердин уюмдары жана лидерлери диндер аралык диалогго активдүү катыша алышат. Конфессиялар аралык форумдарды жана программаларды колдоо диний негиздеги чыңалууну жана чыр-чатакты азайтууга жардам берет.
- ***Бизнестеги жана саясаттагы этикалык принциптер:*** Бизнес жана саясат өз ишмердүүлүгүндө маданий жана диний өзгөчөлүктөрдү эске алат. Этикалык принциптерди сактоо жана ар кандай топтордун баалуулуктарын сыйлоо туруктуу өнүгүүгө жана чыр-чатактарды азайтууга өбөлгө түзөт.

- Медиа жана маалыматтык мейкиндик: Жалпыга маалымдоо каражаттары коомдук пикирди калыптандырууга олуттуу таасир тийгизет. Алар жаңылыш пикирди жана чыр-чатактарды колдобой, сабырдуулукту жана түшүнүүнү жайылтууга жардам бере алышат.

- Аялуу топторго колдоо көрсөтүү: Качкындар, мигранттар жана аргасыз жер которгондор сыяктуу аялуу маданий жана диний топторду коргоого жана колдоо көрсөтүүгө өзгөчө көңүл буруу керек. Мамлекеттер жана эл аралык уюмдар алардын негизги кызмат көрсөтүүлөргө жана укуктарга жетүүсүн камсыз кылууга тийиш.

- Чыр-чатактардын алдын алуу жана жөнгө салуу: Диний жана маданий негиздеги чыр-чатактарды чечүүгө дипломатиялык жана эл аралык институттардын активдүү катышуусу тынчтыкты жана туруктуулукту чыңдоого өбөлгө түзөт.

- Кызматташтык жана өнөктөштүк: Мамлекеттер, коомдук уюмдар жана жеке сектор жалпы көйгөйлөрдү чечүү жана ар түрдүү маданияттардын жана диндердин шайкеш жашоосуна шарттарды түзүү үчүн эл аралык деңгээлде кызматташа алышат.

Жалпысынан ааламдаштырууга ийгиликтүү ыңгайлашуу ар башка маданияттар жана диний топтор ортосундагы урматтоону, түшүнүүнү жана кызматташтыкты талап кылат. Жогоруда саналган практикалык сунуштамалар туруктуу жана тынч ааламдаштырылган чөйрөнү түзүүгө жардам берет.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөндөгү иштерде чагылдырылган

1. Айдаралиев А.А., Кыргызы и Исламская цивилизация в историческом и культурном контексте [Текст] / А.А. Айдаралиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, 2019. -№ 7. -С.154-157. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=40103170 - Загл. с экрана.

2. Айдаралиев А.А., Современное состояние цивилизаций-возможность столкновения [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2020. -№1. –С.205 – 208. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=44085206 - Загл. с экрана.

3. Айдаралиев А.А., Секуляризм и национализм как миссионеры западной христианской цивилизации в Исламском мире [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова, 2020. -№3. – С.371-374. ISSN 1694-5298, DOI 10.35803 https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45684302 - Загл. с экрана.

4. Айдаралиев А.А., Мифы об Афганской угрозе для Центральной Азии [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Кыргызской государственной медицинской академии им. И.К. Ахунбаева, 2020. -№1. - С. 94-99. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=42938179 - Загл. с экрана.

5. Айдаралиев А.А., Европейские корни Исламской цивилизации. [Текст] / А.А. Айдаралиев // Известия Национальной Академии Наук Кыргызской Республики, 2020. -№1. ISSN 0002-3221. С. 148-145. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44142147

6. Айдаралиев А.А., Культурные и этнополитические аспекты взаимодействия народов Идель- Урала и Средней Азии [Текст] / А.А.Айдаралиев // Научный Татарстан, 2020. -№2. – С.24-30. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tatarica.org/ru/razdely/bibliotekatatarika/nauchnyj-tatarstan/2020/kulturnye-i-ehtnopoliticheskie-aspekty-vzaimosvyazej-narodov-idel-urala-i-srednej-azii - Загл. с экрана.

7. Айдаралиев А.А.,Идеология и социальные основы мировых культур и религий [Текст] / А.А.Айдаралиев // Издательство «Lap Lambert » Academic Publishing // Монография. – Германия, 2021. – 98 с. https://www.morebooks.shop/shop-ui/shop/product/9786203926934 - Загл. с экрана.

8. Айдаралиев А.А., Кайсарбаев Н.Ж., Научные обоснования религиозного мировоззрения [Текст] / А.А. Айдаралиев, Н.Ж. Кайсарбаев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2021. -№3. -С.172-178. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=47195342 - Загл. с экрана.

9. Айдаралиев А.А., Противоборство России и США в контексте Афганского и Сирийского конфликтов и других горячих точек [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2021. -№3. –С.142-150. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=45659128 - Загл. с экрана.

10. Айдаралиев А.А., Исламская экономика в современных реалиях [Текст] / А.А.Айдаралиев // Alatoo Academic Studies, 2021. -№ 4. - С. 356-362. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=47924267 - Загл. с экрана.

11. Айдаралиев А.А., The Religion Faith of the Kyrgyzs [Текст] / А.А. Айдаралиев // Technium social sciences journal, 2021. -№16. -С. 631-641. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://techniumscience.com/index.php/socialsciences/article/view/2530 - Загл. с экрана.

12. Айдаралиев А.А., Международная региональная и национальная геополитика через призму религии [Текст] / А.А. Айдаралиев // Издательство LAP LAMBERT, Academic Publishing // Монография. - Германия, 2022, -129 с. https://www.morebooks.shop/shop-ui/shop/product/9786204726830 - Загл. с экрана.

13. Айдаралиев А.А., Социально-политические аспекты мировых культур и религий [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2022. -№3, - С.27-33. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2022/12/Vestnik-MUK-3-47-2022.pdf - Загл. с экрана.

14. Айдаралиев А.А., Государственная политика в религиозной сфере [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики, 2022. - № 29. - С. 7-11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=49377471 - Загл. с экрана.

15. Айдаралиев А.А., Исторические предпосылки к формированию Ислама в Кыргызстане [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Дипломатической академии Министерства иностранных дел Кыргызской Республики им. Казы Дикамбаева, 2022. -№8. - С. 25-32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=48730663 - Загл. с экрана.

16. Айдаралиев А.А., О современных моделях правопорядка [Текст] / А.А. Айдаралиев // Известия Национальной академии наук Кыргызской Республики, 2022. -№2. – С. 229-233. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=49244709 - Загл. с экрана.

17. Айдаралиев А.А., Islam and clash of civilizations. Арабистика Евразии [Текст] / А.А.Айдаралиев // Журнал Казанского (Приволжского) университета, Татарстан, 2022. - №2. – Т.5. – С. 75-87. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=49423972 - Загл. с экрана.

18. Айдаралиев А.А., Региональная интеграция республик Центральной Азии [Текст] / А.А. Айдаралиев // Издательство «УНПК МУК» // методическая рекомендация, 2022. - 8 с.

19. Айдаралиев А.А., Современные аспекты диалектики духовного и светского образования [Текст] / А.А. Айдаралиев // Издательство «УНПК МУК» // методическая рекомендация, 2022. - 12 с.

20. Айдаралиев А.А., Ислам как третья сила в противоборстве Запада и Востока [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им.Н.Исанова, 2022. - №3. - С. 1253-1260. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=49803707 - Загл. с экрана.

21. Айдаралиев А.А., Кельгенбаева К.А., Мусульманская женщина в политике [Текст] / А.А. Айдаралиев, К.А. Кельгенбаева // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2022. – № 3, - С. 234-242. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_49822411_10321023.pdf - Загл. с экрана.

22. Айдаралиев А.А. Фундаментальный и традиционный ислам: коренные отличия [Текст] / А.А. Айдаралиев // Вестник Кыргызской государственной медицинской академии им. И.К. Ахунбаева, 2022. -№4. - С. 148-153.

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vestnik.kgma.kg/index.php/vestnik/article/view/463 - Загл. с экрана.

23. Айдаралиев А.А., Мадалиев М.М., Formation of socio-political entity and independence of Kyrgyzstan [Текст] / А.А. Айдаралиев, М.М. Мадалиев // Lex Humana, 2023. -15(1). - С. 248-259. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2423 - Загл. с экрана.

24. Айдаралиев А.А., Мадалиев. М.М., Тюрки: 2 взгляда на историю [Текст] / А.А. Айдаралиев, М.М. Мадалиев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2022. -№4. - С.109-111. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=50403125 - Загл. с экрана.

25. Айдаралиев А.А., Бекбоев А.А., Проблемы взаимоотношения религии, культуры и общества [Текст] / А.А. Айдаралиев, А.А. Бекбоев // Издательство УНПК «МУК» // методическая рекомендация, 2023. -13 с.

26. Айдаралиев А.А., Бекбоев А.А., Мировозренческие аспекты развития общества в условиях глобализации [Текст] / А.А. Айдаралиев, А.А. Бекбоев // Издательство УНПК «МУК» // методическая рекомендация, 2023. -18 с.

27. Айдаралиев А.А., Бекбоев А.А., Конфликт или диалог между Западом и Востоком [Текст] / А.А. Айдаралиев, А.А. Бекбоев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2023. -№1. - С. 352-357. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/07/Vestnik-MUK-1492023.pdf - Загл. с экрана.

28. Айдаралиев А.А., Бекбоев А.А., Мировые цивилизации и религии в контексте глобальных политических процессов [Текст] / А.А. Айдаралиев, А.А. Бекбоев // Вестник Международного университета Кыргызстана, 2023. -№1. - С.358-367. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/07/Vestnik-MUK-1492023.pdf - Загл. с экрана.

Айдаралиев Амантур Арсеновичтин 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган «Ааламдашуу шартындагы дүйнөлүк маданияттар менен диндердин социалдык-саясий негиздери» аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: дүйнөлүк маданияттар, дин, ааламдашуу, цивилизация, улут, дүйнөгө болгон көз караш, шайкештик, социалдык тилектештик, коом, саясат искусствосу

Изилдөөнүн объектиси. Дүйнөлүк маданияттар менен диндерди изилдөө. **Изилдөөнүн предмети.** Ааламдашуу шартындагы дүйнөлүк маданияттар менен диндердин социалдык-саясий негиздеринин калыптануусу.

Изилдөөнүн максаты. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты болуп дүйнөлүк маданияттарды жана социалдык философияны изилдөө, диний фактордун маңызын жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн азыркы коомдук-саясий процесстерге тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ааламдашуу шартындагы эл аралык карым-катнаштардагы ролу эсептелет.

Изилдөөнүн илимий методдору. Диссертациянын теориялык жана методологиялык негизин диалектикалык логиканын универсалдуу принциптери (жалпы байланыш, өнүгүү, системалуулук, карама-каршылык, тарыхтуулук ж.б.) жана логикалык методдор (анализ жана синтез, абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүү, тарыхыйлуулук жана логикалуулук) түздү.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы изилдөөнүн максаты менен аныкталып, иште алгачкылардан болуп ата-мекендик философиялык ойломдо философиялык рефлексиянын деңгээлинде ааламдашуу шартындагы дүйнөлүк маданияттар менен диндердин социалдык-саясий негиздерине философиялык талдоо жүргүзүлдү.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык иштин теориялык жоболорун кыргыз элинин философиялык-саясий ойломунун тарыхын мындан аркы изилдөөдө кеңири колдонууга болот. Иштин материалдарын аспиранттарга жана студенттерге социалдык философия, философиянын тарыхы, дин философиясы, маданияттын философиясы ж.б.у.с. боюнча лекцияларды окууда, семинардык сабактарды өтүүдө кеңири пайдаланса болот. Ошондой эле иликтөөнүн корутундулары маданиятка байланыштуу иш чараларга кеңири пайдаланууга арзыйт.

РЕЗЮМЕ

на диссертацию Айдаралиева Амантура Арсеновича "Социально-политические основы мировых культур и религий в условиях глобализации", представленную на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: мировые культуры, религия, глобализация, цивилизация, нация, мировоззрение, идентичность, социальная солидарность, общество, искусство политики.

Объект исследования. Исследование мировых культур и религий. **Предмет исследования.** Формирование социально-политических основ мировых культур и религий в условиях глобализации.

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является изучение мировых культур и социальной философии, определение сущности религиозного фактора и особенностей его влияния на современные общественно-политические процессы стран Центральной Азии, его место и роль в международных отношениях в условиях глобализации.

Научные методы исследования. Теоретические и методологические основы диссертации составили универсальные принципы диалектической логики (общая связь, развитие, системность, противоречие, историзм и др.), и общие логические методы (анализ и синтез, восхождение от абстрактного к конкретному, историческое и логическое).

Полученные результаты и их новизна определяется целью исследования и заключается в том, что в работе впервые в отечественной философской мысли на уровне философской рефлексии проводится философский анализ социально-политических основ мировых культур и религий в условиях глобализации.

Область применения. Теоретические положения диссертационной работы могут быть использованы в дальнейшем исследовании философской, политической мысли кыргызского народа. Материалы работы могут быть использованы при проведении лекционных и семинарских занятий по социальной философии, истории философии, философии религии, философии культуры и т.д. Также, результаты исследования найдут широкое применение в мероприятиях культурного воспитания.

SUMMARY

for the dissertation of Aidaraliev Amantur Arsenovich "Socio-political foundations of world cultures and religions in the context of globalization", submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 09.00.11 - Social Philosophy

Key words: world cultures, religion, globalization, civilization, nation, worldview, identity, social solidarity, society, art of politics.

Object of study. Study of world cultures and religions. **Subject of study.** Formation of the socio-political foundations of world cultures and religions in the context of globalization.

Purpose of the study. The main goal of the dissertation research is to study world cultures and social philosophy, to determine the essence of the religious factor and the features of its influence on the modern socio-political processes of the countries of Central Asia, its place and role in international relations in the context of globalization.

Scientific research methods. The theoretical and methodological foundations of the dissertation were the universal principles of dialectical logic (general connection, development, consistency, contradiction, historicism, etc.), and general logical methods (analysis and synthesis, ascent from the abstract to the concrete, historical and logical).

The results obtained and their novelty are determined by the purpose of the study and lie in the fact that the work, for the first time in Russian philosophical thought, at the level of philosophical reflection, conducts a philosophical analysis of the socio-political foundations of world cultures and religions in the context of globalization.

Application area. The theoretical provisions of the dissertation work can be used in the further study of the philosophical, political thought of the Kyrgyz people. The materials of the work can be used in lectures and seminars on social philosophy, history of philosophy, philosophy of religion, philosophy of culture, etc. Also, the results of the study will be widely used in cultural education activities.

Формат 60x84 1/16. Офсеттүү басып чыгуу
Офсеттик кагаз. Көлөмү 3 п. л.
Тираж 100 экз.

Ж. И. «Сарыбаев Т. Т.»
Типографиясында басылып чыкты
720040, Бишкек ш., Манас проспектиси, 101.
+996 708 05 83 68